

NEKROLÓG - NECROLOGY

BÓNA ISTVÁN

(Heves 1930. február 10.–Dunaújváros 2001. június 4.)

Bóna István régész, kutatók nemzedékeit nevelő tanár hatása ma is jól érzékelhető a hazai és az európai régészet legkülönbözőbb korszakainak kutatásában. Öt évvel ezelőtt bekövetkezett hirtelen halálával sok-sok munkatársában, barátjában és tanítványában támadt pótolhatatlan űr, olyannyira, hogy 2001-es budapesti temetési búcsúztatását hosszú, döbönt csend követte. A magyar régészet talán csak most érett meg arra, hogy megtörve ezt a hallgatást, Bóna István személyét és hatalmas életművét bizonyos távlatból értékelje. Ez nyilvánult meg abban, hogy a Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulat¹ a honi régészet jelentős részének jelenlétében 2005. december 12-én „Bóna István emlékülést” tartott a Magyar Nemzeti Múzeumban, ahol hat tanítványa méltatta őt. Ugyanebben az évben Kajdacson, langobárd ásatásainak egyik kedvelt

helyszínén felavatták emléktábláját, és tiszteletére konferenciát szerveztek.² Ezeken az ünnepélyes alkalmakon mindenki érzékelhette: hiába telt el öt év e nagy magyar tudós halála óta, emléke, személyes varázsa ma is elevenen él valamennyi régésznemzedékben. E közös visszaemlékezésekből született meg a hivatalos, írott szakmai méltatás igénye. Úgy gondoljuk, ennek legmegfelelőbb helye az Archaeologiai Értesítő, amelynek tudományos szerepét és jelentőségét Bóna István mindig oly fontosnak ítélte.

Bóna István 1930-ban született Hevesen, és ugyanitt végezte az elemi iskolát. A második világháború viharai kitörölhetetlen élményekkel és további életét meghatározó világnézettel gazdagították. Másfél esztendő kellett behoznia: a rövid nagyváradi hadapródiskolai „kitérő”, illetve a franciaországi hadifogság idejét pótló magánvizsgák bonyodalmait után, 1948-ban saját osztályával érettségizett a jászapáti Széchenyi István Gimnáziumban. A sors kezét láthatjuk abban, hogy a szülői kívánságra megkísérelt műegyetemi felvételi sikertelen lett. Ez nyithatta meg előtte a személyes vágyak beteljesülését, s így kezdhette el tanulmányait 1948-ban bölcsészhallgatóként Budapesten, a Pázmány Péter Tudományegyetemen. Itt a kezdetektől behatóan tanulmányozta az ős- és népvándorlás kori régészetet, valamint a művészettörténet, a néprajz témaköreit, sőt még az angol nyelvet is felvette indexébe, ismét csak a szülők megnyugtatóására. Az Őrégészeti Intézet vezetője, Banner János korán felfigyelt Bóna István tehetségére, aki ennek jeleként 1950-től demonstrátori feladatokat ka-

¹ „Visszaemlékezés Bóna Istvánra születésének 75. évfordulója alkalmából”. A Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulat ülése a Magyar Nemzeti Múzeumban 2005. december 12-én. Elhangzott előadások: Raczy Pál: Gondolatok Bóna István professzorról 2005 karácsonya előtt; Csányi Marietta: Bóna István és a bronzkori tell-kutatás; Tóth Endre: Bóna István és a római kor kutatása; Vida Tivadar: Bóna István, a germánok kutatója; Garam Éva: „Itt Bóna István”; Takács Miklós: Emlékeszéd Bóna István középkor-kutató munkásságáról. Bóna Istvánról írott megemlékezésünkbe beépítettük az elhangzott előadások adatait és gondolatait.

² Szabó Miklós: Emléktábla-avató gondolatok. WMMÉ XXVII (2005), 8.

pott professzorától, és hozzá fűződik első ásatási élménye is (Alsónémedi). Bóna István a nehéz idők politikai légkörében, 1952-ben végzett az időközben Eötvös Loránd Tudományegyetemre „átkeresztelt” intézmény régészet–muzeológia szakán. A László Gyula által javasolt témáról, az űrbőpusztai avar kori temetőről írott szakdolgozata olyan sikeresnek bizonyult, hogy 1953-ban akadémiai különdíjat kapott érte – ekkor úgy látta, hogy a népvándorlás kori irányultság lesz meghatározó további szakmai érdeklődésében.

Bóna Istvánt 1952. július 1-jétől az – akkor Országos Történeti Múzeum nevet viselő – Magyar Nemzeti Múzeum segédmuzeológusának nevezték ki. A népvándorlás kori gyűjteményben fiatalos hévvel látott munkához, és a nagy szaktudást igénylő kora népvándorlás kori quad, vandál és hun kori leletanyag szétválasztásával foglalkozott. A múzeumban Párducz Mihály szerint rövid idő alatt „többet tett, mint valamennyi népvándorláskor-kutató az utóbbi évtizedekben”.³ Eredményeit a quadokról 1963-ban megjelent alapvető tanulmányában foglalta össze, és később kifejtette álláspontját a Kárpát-medencébe betelepült más nyugati és keleti germánok hagyatékáról is. A germán népekkel foglalkozó, friss szellemű tanulmányai a második világháború utáni politikai légkörben felkeltették Európa nyugati felének szakmai érdeklődését, így Bóna István neve hamar ismertté vált a nemzetközi régészetben is. Ennek köszönhetően számtalan meghívást kapott, és széles körű tudományos kapcsolatokat építhetett ki.

Sokat ígérő múzeumi kutatásai ellenére mégsem maradhatott a Magyar Nemzeti Múzeumban. Személyes és valószínűleg politikai okok is szerepet játszottak abban, hogy 1953. augusztus 1-jén a Sztálinvárosi Állami Múzeum igazgatójává nevezték ki. Ez akkoriban egyértelműen büntetésnek számított, ám ezt a vasmű építésével kapcsolatos leletmentések és a szakmai kihívást jelentő új feladatok hamarosan feledtették vele. Tulajdonképpen itteni ásatásai irányították figyelmét a hazai bronzkor kutatására, hiszen rövid idő alatt több mint ezer bronzkori sír anyaga került a kezébe. Így indult el a népvándorlás kor mellett tudományos életművének másik meghatározó vonala: a Kárpát-medencei bronzkor kutatása. Bóna István egyébként élete végéig hű maradt Dunaújvároshoz, oda kötötte elsősorban a családja, ahol első felesége, Vágó Eszter halála után a szintén régész Horváth Jolán, egykori ta-

nítványa teremtette meg számára a biztos családi hátteret. Bóna István bekapcsolódott a helyi feltárásokba, és később tengernyi teendője közepette tudományos szervező egyetemi tanárként, akadémikusként sem költözött Budapestre, sőt halála előtt még az utolsó hetekben is innen járt órákat tartani.

A sztálinvárosi muzeológusi életből Banner János ragadta ki, akinek hívására 1954. szeptember 1-jétől az ELTE Ősrégészeti Tanszékén a bronzkort kutató aspiráns lett, és még ez évben csatlakozott Békés-Várdomb bronzkori telljének feltárásához is. E fontos lelőhely külső településének kutatását 1955-től már önállóan vezette egészen 1960-ig, és a végső, összegző monográfia a mester és a tanítvány közös munkájaként jelent meg 1974-ben.

Bóna István az 1954/55-ös tanévtől kezdve aktívan bekapcsolódott a rendszeres egyetemi oktatásba. Kezdetben Magyarország őskoráról és népvándorlás koráról tartott előadásokat, később témáit az eurázsiai régészet egyes problémáival bővítette.

Az aspirantúra befejeztével, 1957. szeptember 1-jén tanársegédnek nevezték ki az ELTE Régészeti Tanszékére, s ettől kezdve egészen haláláig folyamatosan tartott előadásokat és vezetett szemináriumokat az ősrégészet témaköreiből. Ugyanebben az évben nevezték ki a magyar őstörténetet és középkori régészetet előadó László Gyulát egyetemi tanárrá, így ettől kezdve lényegében a népvándorlás kor oktatása is Bóna István hivatalos feladata lett. Erre később tréfásan így emlékezett: „Miután László Gyula csak a lovon járókkal foglalkozott, mindenki mást, aki a népvándorlás korában gyalog járt, én adtam elő.”⁴

A hunokról írt monográfiájának első változata már 1956-ban készen volt. Ebben a hun kor régészetét kiszakította hagyományos európai kereteiből, és feltárta a hun mozgalommal összefüggésbe hozható anyagi kultúra belső- és közép-ázsiai gyökereit. Felhívta a figyelmet arra, hogy a hun kori leletanyag nem egységes, és el kell különíteni a hunok tényleges Kárpát-medencei tartózkodásának időszakából származó leleteket a hunok megjelenése előtti barbár népek hullámának leletanyagától. Fő tétele volt, hogy a hunok anyagi és szellemi kultúrájának szinte valamennyi eleme már Európába való érkezésük előtt is létezett. Azt is világosan látta, hogy – a kiterjedt diplomáciai kapcsolatok ellenére – éppen a keleti hagyományok akadályozták meg a hunok európai

³ Garam Éva: A népvándorlás kori gyűjtemény. In: A 200 éves Magyar Nemzeti Múzeum Gyűjteményei. Budapest 2002, 87.

⁴ Csányi Marietta-Tárnoki Judit: „Imádom az archaeológiát”. Interjú Bóna István régész professzorral. Jászkunság 45/1 (1999), 7.

integrációját, mint ahogy három évszázaddal később az avarokét is. Új szemléletű, modern eredményeket tartalmazó műve a korabeli tudománypolitika sajátos ellentmondásai miatt nem jelenhetett meg. Az *Acta Archaeologica* szerkesztője tanulmányát nem tartotta „időszerűnek”. Bóna István azonban hű maradt témájához, és a szemléletében módosuló, anyagát tekintve folyamatosan gyarapodó mű majd negyven év múlva monográfiává bővülve válhatott közkinccsé (*A hunok és nagykirályaik*. 1993).

Népvándorlás kori kutatásai mellett nagy lendülettel kezdte el az anyaggyűjtést kandidátusi értekezése témájához, a *Magyarország középső bronzkora* című munkához is. Ennek keretében fényképezőgéppel felszerelve járta végig az akkor legfontosabb negyvenöt múzeumot és régészeti gyűjteményt, rajzolta, fotózta a bronzkori leletegyütteseket. E páratlanul nagy gyűjtés első látható eredményeként 1958 tavaszán az első között szerezte meg az akkor visszaállított bölcsészdoktori címet *A koszideri típusú bronzkincsek időrendje* című disszertációjával. Ez az európai léptékű összegzés nagy visszhangot keltett a hazai és a nemzetközi bronzkor kutatásában, hiszen szokatlanul gyorsan, már 1959-ben megjelent német nyelven, és egységes időrendi modellbe foglalta egész Európa bronzkori kultúráinak kapcsolatrendszerét. Ugyanakkor a Kárpát-medence bronzkorára ekkor kidolgozott időrendi váz teremtette meg Bóna István későbbi bronzkori munkásságának alapját. Ez a dinamikus történetiszemlélet teljesen új szellemi távlatokat nyitott a tanítványok közül kiemelkedő új bronzkor-kutató generáció előtt.

Az elméleti munkássággal párhuzamosan fontos „kísérleti” terepmunka kezdetét is jelentette Bóna István számára Békés-Várdomb, ahol az évek során a tell-ásatás új módszerét kezdte kidolgozni, újra felfedezve, illetve továbbfejlesztve ezzel Márton Lajos Tószeg-Laposhalmon „feltalált” réteggövetéses eljárását. A Márton-féle módszertani hagyaték tudatos vállalójaként érzelmileg is elkötelezett volt a 20. század eleji tószegi ásatások eredményeinek közzétételében, amely Banner Jánossal közös összegzésben jelenhetett meg 1959-ben. Az 1950-es évektől lényegében olyan bronzkori tell-feltárási program indult el, amely során sok-sok egyetemi hallgató tanásatás keretében kaphatott gyakorlati kiképzést, miközben a közös munkák nyomán igen meghitt tanár-diák kapcsolat jöhetett létre. Az említett kezdetekből nőttek ki többek között Baracs-Földvár, Jászdózsa-Kápolnahalom, Tószeg-Laposhalom és Alpár-Várdomb ásatásai. E kutatások szakmai és érzelmi hatásai máig élnek, elég,

ha Túrkeve-Terehalom legutóbbi feltárásaira gondolunk, amelyeket Bóna István haláláig rendszeresen látogatott, lélekben mindig frissen és nosztalgiával eltelve.

A langobardok hagyatékának kutatásában László Gyula indította el, amikor a kezébe adta Rhé Gyula várpalotai feltárásainak dokumentációját. Bóna István számára ez a leletanyag lett a jelképes kiindulási pont. Miközben kandidátusi értekezését készítette, anyaggyűjtő útjain nemcsak az őskori leletanyaggal foglalkozott, hanem rajzolta, fotózta a langobardok és más germán népek hagyatékát Pannoniában, és ezzel párhuzamosan a gepidákét az Alföldön. 1957-től az ELTE, 1960-tól az MTA támogatásával kezdte meg a langobard-gepida korszak módszeres kutatását. Bóna István világosan látta, hogy a népvándorlás kori régészetben igazi megújulás csak új, modern szempontú ásatásoktól várható, hiszen megfogalmazása szerint pl. a Csallány-féle Gepida Corpus egyáltalán nem vagy rosszul dokumentált sírjai és temetői nem alkalmasak a régészeti-történeti interpretációra. Az új szintézis megalkotása érdekében egész életében szenvedélyesen ásott, és tudatosan indított tervásatásokat meghatározott régészeti kérdések megoldása érdekében (pl. a langobardok vagy az előttük a Kárpát-medencében élt germánok nyomait keresve).

Bóna István új régészeti és történeti alapokra helyezte a langobardok kutatását. Mintegy húsz helyen végzett ásatásokat. A langobard leletanyagot tízszeresére növelte, és ezzel új történeti értékű forrásanyagot tárt fel. Az új ásatások alapján nyilvánvalóvá vált, hogy a langobardok a Kr. u. 510-es évektől törekedtek Pannonia elfoglalására, jelenlétük 526-tól bizonyosra vehető. Bóna István eredményeit külföldi konferenciákon, kiállítási katalógusokban ismertette, és fázisai nyomán az 1980-as évek végére alakult ki a cseh/morva, osztrák és magyar kutatásban egységes kronológiai és történeti álláspont. A langobard kutatásokat élénk nemzetközi érdeklődés kísérte, eredményeiről konferenciákon számolt be (Weimar 1961, Róma, Drezda, Weimar 1962, Nyitra 1966, Kiel, Hamburg, Hannover 1968, Oslo, Ljubljana, Cividale 1969, Würzburg, Mainz, Róma 1971, Saarbrücken, München 1972, London 1973). Leleteivel rendszeresen szerepelt nemzetközi kiállításokon (Nürnberg, Hamburg, Milánó), és az 1990-es nagy milánói langobard kiállítás katalógusának nemcsak szerzője, hanem a kiállítás nemzetközi rendezőbizottságának tagja is lett. Langobard kutatásainak főbb eredményeit enciklopédikus címszavak formájában 1993-ban foglalta össze.

A népvándorlás kori kutatásokkal párhuzamosan folytatott hatalmas múzeumi gyűjtőmunka megkoronázásaként *A középső bronzkor Magyarországon* című kandidátusi értekezését Bóna István 1961 májusában védte meg, műve nyomtatott formában azonban csak 1975-ben jelenhetett meg. E nagy ívű szintézisből világosan kitűnik az a törekvése, hogy szakítson a tradicionális „német iskola” tipológiai-tárgytörténeti megközelítésével, és a hangsúlyt a szélesebb településrégészeti összefüggésekre helyezze. Így például elismerte Hampel József múlhatatlan szakmai érdemeit a magyarországi bronzkori leletek összegyűjtésével kapcsolatban, mégis sokszor adta jelét a „hampeli munkamódszerrel”, illetve sokszor magával az emberrel szemben táplált ellenérzéseinek. Bóna István később is hasonló csipkelődő kritikával illette Mozsolics Amália szorgalmas bronz- és aranykincs-gyűjtéseinek köteteit, sőt a *Prähistorische Bronzefunde* egész sorozatát. Ugyanakkor világosan tetten érhető volt Bóna István munkáiban Gordon Childe és Stuart Pigott diffúzionista történelemszemléletének hatása. A Kárpát-medencei bronzkor történetével összefüggésben az anyagi kultúra változásai mögött nagy népmozgásokat, etnikai átrendeződéseket rekonstruált, ami akkor minden tanítványára mély benyomást gyakorolt. A mai régészetelmélet természetesen sokkal árnyaltabban látja ezt a problémakört, és a történelmi mozgásformákat illetően is sokkal több változó függvényében folyik a vizsgálat.

A kandidátusi fokozat elnyerését követően, 1961. szeptember 1-jétől adjunktusnak nevezték ki az Eötvös Loránd Tudományegyetemen, majd igen gyorsan, 1963. december 1-jén megkapta docensi kinevezését, ami világosan mutatja egyetemi munkájának méltó megbecsülését. Banner János nyugalomba vonulásától, 1965-től teljes egészében rá hárult az ősrégészeti oktatás felelőssége.

Bóna István valójában soha nem szakadt el a múzeumi régészettől. Számos vidéki múzeum kiállítását tervezte, rendezte, és bekapcsolódott a MNM több nagy nemzetközi kiállításának rendezésébe is (Stockholm, Göteborg). 1962 és 1973 között rendszeresen részt vett a dunaújvárosi leletmentő ásatásokon, és ennek köszönhetően a provinciális római régészet problémakörében is elmélyedt. Az Intercisában feltárt, Vágó Eszter hagyatékát képező temetőkből a közel kétezer sírt tartalmazó délkeleti temető publikációját maga fejezte be és jelentette meg. Számos provinciális római témában is határozott álláspontot képviselt. Különösen izgatta a római kor és a népvándorlás kori átmenet kérdése, ezért nagy hang-

súlyt helyezett a *foederati* népesség leletanyagának kutatására. 1969-ben Eugippius *Szent Severinus élete* című művének fordításához írt bevezetést és kommentárt. Tanulmányában a szerzetes kapcsolatainak tüzetes elemzése során lebilincselő érveléssel mutatta ki, hogy a Szent egykor Attila hun király környezetéből kerülhetett Noricumba, ahol az 5. század második felében a romanizált keresztény lakosságot vezette.

Az 1960–1970-es évektől Bóna István európai keretek közé illesztette a Kárpát-medence 1. évezredének régészeti eredményeit – ekkor vált a hazai népvándorlás kor régészete európai értelemben vett „korai történetté” (*Frühgeschichte*). Mindenkor tudatosan törekedett rá, mi több harcba szállt a hazai és az európai régészet közötti fogalmi és módszertani összhang megteremtéséért. Tudományos programját 1972-ben *A magyar föld régészete és története a római uralom végétől a magyar honfoglalásig* címmel megvédett MTA doktori értekezésében foglalta össze. Ebben arra vállalkozott, hogy Nagy Géza 1895-ös munkájának nyomdokain haladva új, interdiszciplináris szemlélettel összevesse hazánk földjének a római hatalom összeomlásától a magyar honfoglalásig terjedő, közel fél évezredet felölelő történeti forrásait az aktuális régészeti eredményekkel. Ennek a módszernek Bóna István számára Fehér Géza volt a hiteles képviselője, ezért őt akarta követni, amikor az egyéb hazai példaképeket is vállalva, tudatosan elindult a „történeti régészet” útján, és ehhez a szemlélethez későbbi munkáiban is mindvégig hű maradt. Az ekkor kidolgozott régészeti-történeti modell és időrendi keret jelentette egyetemi előadásainak alapjait, valamint később kiadott nagy szintéziseinek vezérfonalát is: pl. *Magyarország története* 1. kötet (1984) és részben az *Erdély története* (1986).

Alapvető tanulmányokkal vitte előbbre az avar korszak kutatását is. A dunaújváros-öreghegyi nagy kiterjedésű avar telep feldolgozásával megteremtette az avar kori telepkutatás alapjait. A településszerkezet és a leletanyag elemzése során szemléletesen rekonstruálta az avarság keleti hagyományokat őrző, de a Kárpát-medencében átalakuló életmódját. Az avar kor kutatásában meghatározó fordulatot jelentett a „középvár kor” fogalmának történeti és régészeti kidolgozása, az anyagi kultúra bizánci pénzekkel keltezett megváltozásának összekötése a Kubér-féle bolgár bevándorlás történeti forrásokban adatolt tényével. Ha a középvár kor időhatáraitól, tartalmáról és történeti jelentőségéről jelenleg vita folyik is a kutatásban, Bóna István régészeti megállapításai időtállóan bizonyultak. Nagy hangsúlyt helyezett az avar kori anyagi

kultúra keleti hagyományainak minél hitelesebb rekonstruálására. Mesteri elemzéssel mutatta be az avarság viseletének, temetési szertartásának, ékszereinek, fegyverzetének ázsiai párhuzamait, és következtetett a betelepülő avarság első nemzedékére.

Bóna István egyetemi karrierjének megkoronázását jelentette 1975. július 1-jei egyetemi tanári kinevezése. Ezt követően László Gyula professzor nyugalomba vonulásakor, 1979-ben átvette a kora középkori, valamint honfoglalás és államalapítás kori régészet oktatását is, tehát valójában két korábbi professzor munkakörét látta el. Mócsy András halálát követően bizonyos politikai mesterkedésekkel kísért, rövid interregnum után 1987-től ő lett a Régészeti Tanszék vezetője, majd az 1990-ben önállóvá váló három régészeti tanszéket magában foglaló Régészeti Tanszékcsoporthoz irányítója, 1994-től pedig a Régészettudományi Intézet igazgatója. Ugyancsak az ő nevéhez fűződik a meginduló régészeti PhD-képzés megszervezése az ELTE keretein belül. Az egyetemi munkajogi szabályoknak megfelelően Szabó Miklós ugyan már 1995-ben átvette az intézet igazgatását, de Bóna István régészeti oktató munkáját töretlenül folytatta haláláig.

Bóna István diákjait mindig arra ösztönözte, hogy a régészeti jelenségeket és a történeti folyamatokat a Kárpát-medence egészében vizsgálják. Különös figyelemmel kísérte a trianoni határon túli területek régészetének alakulását, fejlődését, és mindig megkövetelte a magyar helynevek pontos ismeretét. Ennek szellemében nagy elkötelezettséggel készítette az *Erdély története* népvándorlás és honfoglalás kori fejezeteit, és ő írt az államalapítás korának régészetéről is. A mű megírását nem érte be a szokványos szakirodalmi adatgyűjtéssel, hanem több erdélyi utat is szentelt a célnak, és a hézagos források ellenére is új szemléletű, tárgyilagos településtörténetet írt.⁵

Az MTA programja keretében 1985-ben felújította germán kutatásait, megkezdte a gepida leletek kiadását, és létrehozta a sok szerzőből álló munkaközösséget. Először csak egy *Gepida Corpus*-ban gondolkodott, de nem volt nehéz meggyőzni arról, hogy kívánatos lenne egy új germán sorozatot alapítani, amelyben sorra jelenhetnének meg a Kárpát-medence germán népeivel kapcsolatba hozható leletegyüttesek. Így született meg a *Monumenta Archaeologica Germanorum Hungariae* sorozata, amelynek Bóna Ist-

ván – amint maga nevezte – alapító főszerkesztője lett.

Az egyre meghatározóbbá váló népvándorlás kori elkötelezettség mellett Bóna István 1987 után a Kárpát-medence rézkori aranyleleteiről írt vitára ingerlő és igen fontos összegzéseket, amelyek részben a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményének, illetve egyes korai szerzeményeinek újraértékelését is jelentették. Mindezek felhívták a figyelmet e kiemelkedő régészeti leletek leletkörülményeinek és forráskritikai értékelésének fontosságára.

A bronzkor iránti érdeklődés fokozódásának jeleként 1991-ben a fiatal bronzkoros generáció összefogásával, Bóna István vezetésével nagy kiállítás valósulhatott meg a Kárpát-medence bronzkori tell-kultúráiról Szolnokon. A kiállítás igazi sikerkörutat járt be Németországban és Franciaországban, és e látványos bemutatkozásokot német (1992) és francia (1994) nyelvű tanulmánykötetek is kísérték. Ezekben a magyarországi bronzkori tell-kutatások legújabb eredményeit Bóna István mutatta be a tőle megszokott alaposítással, de az igazi boldogságot az jelentette számára, hogy e nagy munkában közösen dolgozhatott és együtt jelenhetett meg tanítványai-val. Amikor tanítványai körében volt, látszott rajta a nem titkolt elégedettség, hogy egyik kedvenc kutatási témája, a bronzkori tell-kutatás megfelelő követőkre talált. Tudomásunk szerint bronzkori témával kapcsolatos utolsó nemzetközi előadását éppen az említett kiállításokkal kapcsolatban Frankfurt am Mainban tartotta 1992-ben.

Az 1980-as évek végétől aktívan részt vett a rendszerváltoztatást bevezető polgári megmozdulásokon, tüntetéseken. A lelket gúzsba kötő korszak lezárultával sokakkal együtt ő is felélelgethetett.⁶ A nemzeti érzelmű, hazafias gondolkodású Bóna István érdeklődése az 1990-es években a honfoglalás és a magyar államalapítás régészete felé fordult. Büszke volt arra, hogy a honfoglalás 1100. és az államalapítás 1000. évfordulóján ő oktathatja e korszakok régészetét a budapesti egyetemen. Az *Árpádok korai várai* című könyvében megkísérelte helyreállítani a régészeknek a történészek és nyelvészek által megtépzott önbizalmát. Hitvallását fejezi ki, amikor felszólítja a régészeket, „járják mindenkor a maguk útját. Mindenekelőtt és mindenkifelett a saját szemüknek higgyenek: felméréseiknek, metszeteiknek, rétegeiknek, leleteiknek s a leletek modern vizsgálatának.” Bebizonyította, hogy a

⁵ Farkas József: Bóna István halálhírére. (A hajdani útimarsall léleksírása.) *Ethnica* III/4 (2001), 143–144.

⁶ Tamás István: Őszi napló. *Árgus* 7/5 (1996), 15–16; Bóna István: Az elfelejtett negyedszázad. Baráti emlékek Tamás Istvánról. *Árgus* 9/6 (1998), 37–46.

10. század első két harmadában nem épülhettek földvárak, azokat csak a Géza idejétől kiépülő államhatalom igényelte és szervezte meg. A Kárpát-medencébe költözött magyarság külkapcsolatairól lebilincselően érdekfeszítő, a régészeti és történeti adatokat szinkron látásmóddal egyesítő tanulmányokat írt. Feleségével, Horváth Jolánnal együtt élete utolsó évtizedében is fáradhatatlanul ásta a mintegy ezerkétszáz síros rácalmásgöböljárasi honfoglalás kori és kora Árpád-kori temetőt.

Bóna István a 20. századi magyar régészet meghatározó, iskolateremtő egyénisége volt, irányítása alatt régészek nemzedékei (45 évfolyam) sajátították el hivatásukat. Életművében az ő- és a népvándorlás kor régészetét elméletileg és módszertanilag újította meg. Kivételes beleérző képességgel arra törekedett, hogy szigorúan vett régészeti és interdiszciplináris módszerekkel történeti folyamatokat, eseményeket rekonstruáljon. Legendásan nagy tárgyi tudása, zseniális lényeglátása, rendszerező képessége és különleges történeti érzéke, forrásismerete méltán tették tanítványai, de kortársai számára is követendő példává. A hazai régészetben a 20. század második felében az őskor és a népvándorlás kor területén nem akadt hozzá hasonló formátumú személyiség. A Mester fáradhatatlanul és élvezettel írta a lektori véleményeket és a bírálatokat, amelyekben nemcsak kérlelhetetlenül kritizált, hanem nagyvonalúan megfogalmazta saját nézeteit és ötleteit is. Nem csoda, ha korábban felmerült e sok, máshol nem publikált írás kiadása is. A tanárséktől búcsúzó László Gyula – megelevenítve a hazai régész-nemzedékek nevelői közötti folyamatosságot – a következőképpen méltatta: „Én B. I.-ben látom az igazi régészt. Bizonyos az is, ahogyan én kilépek a régészeti életből, az ő tisztult régészeti munkamódszere válik uralkodóvá az én „termékeny bizonytalanságom” felett. De hát ez a dolgok rendje, ahogy az én magatartásom ránőtt a Fettich-féle örökségre, ugyanúgy nő rá az övé az enyémre.”⁷

Bóna István esetében nem választható el egymástól a tudós és a tanár. Bár sokan kifejezetten kutató alkatnak tartották, és gyakran maga is így ítélte meg önmagát – nagy tudása, vitakészsége, de főként humora, szuggesztív és nem utolsósorban nyílt egyénisége mégis magával ragadó tanárrá tették. Régész-tanári pályája sokszor kutatásai tárgyát is meghatározta, és gyakran irányította figyelmét olyan területekre, amelyek kutatása elmaradott volt, feldolgozásra, összefogla-

lásra szorult. Talán ennek is köszönhető, hogy mindig az alapkérdések foglalkoztatták, és egy-egy leletcsoport elemzése, kisebb vagy nagyobb földrajzi egységek leletanyagának feldolgozása során olyan meghatározó következtetésekre jutott, amelyek évtizedekig iránytűt jelentettek a hazai és nemzetközi kutatás számára. Számos egyetemi jegyzetet írt, és gyakran kérték fel területi egységek vagy korszakok régészetének monografikus feldolgozására. Egyetemi oktatófilmet készített, és kötelességének tartotta, hogy szép magyar nyelven írott népszerűsítő munkákkal segítse elő egy hiteles történelemszemlélet kialakulását – ennek szellemében küzdött a mindennapi gondolkodást beárnyékoló „mitikus történeti torzképekkel” is. Tudományos módszertani igényességét mutatja, hogy már MTA doktori értekezésében felemelte hangját a – napjainkban is sokat emlegetett – „vegyes érvelés” módszerének alkalmazásával szemben, amely során a régészeti kutatás hiányait történeti vagy nyelvészeti bizonyítékokkal kísérlik meg pótolni.

Bóna István kutatói, tudományszervezői tevékenysége, szisztematikusan épülő életműve egyre szélesebb körben szerzett megbecsülést. Ennek eredményeként lett 1985-től a Magyar Tudományos Akadémia tanácskozási joggal felruházott, 1990-től levelező, majd 1998-tól rendes tagja. Ezzel összefüggésben komoly szerepe volt abban, hogy az ELTE-n belüli régészeti oktatás mellett kellő hangsúlyt kapjon az MTA által támogatott egyetemi kutatóhelyi tudományos munka.

Bóna István aktívan részt vett a tudományos közéletben. Az MTA Régészeti Bizottságának 1968-tól volt tagja, 1975–1980 között titkára, majd 1980–1990 között elnöke. A Koraközépkori Régészeti Albizottság elnöki tisztét látta el 1973 és 1979 között, majd 1991–1998 időszakában az Ásatási Bizottság elnöke volt. A Magyar Őstörténeti Komplex Bizottság alelnökeként, majd 1991-től ügyvezető elnökeként tevékenykedett. Időközben tagja lett az MTA Tudományos Minősítő Bizottsága Művészettörténeti, Építészettörténeti és Régészeti Szakbizottságának, az Union International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques Conseil Permanent-jának és az Union International d'Archéologie Slave Végrehajtó és Állandó Bizottságának. Számos folyóirat és periodika szerkesztőbizottságában dolgozott; az *Acta Archaeologica*, a *Dissertationes Pannonicae*, a *Dissertationes Archaeologicae* említethetők meg, ezek mellett a *Hereditas* régészeti könyvsorozat szerkesztője (1970–1990), a *Monumenta Archaeologia Germanorum Hungariae* sorozat főszerkesztője is volt.

⁷ László Gyula: Mindennapjaink és a régészet. In: Régészeti levelek. Szolnok 1979, 151.

Kivételesen eredményes munkáját rendszeresen értékelték kitüntetésekkel: Kuzsinszky Bálint Emlékérem (1963), Rómer Flóris Emlékérem (1984), Akadémiai Díj (1987), Munka Érdemrend Arany Fokozat (1989), Széchenyi-díj (1998), Pro Pentele Díj (a Pentele Baráti Kör díja 2000), Pro Cultura Intercisae (Dunaújváros önkormányzatának posztumusz díja, 2002).

Bóna Istvánról megemlékezve szólnunk kell arról is, milyen fontosak voltak számára az érzelmi kapcsolatok. Szabó János Győzőhöz és Dienes Istvánhoz fűződő mély barátsága írásaiban is megnyilvánult. Ugyanakkor nem szerette az eminenseket, a túl hangosan csörtetőket, az önjelölt zseniket, a zajos politikusokat – valószínűleg azért nem, mert a benne rejlő „csibészes különutasság” ösztönösen taszította az ilyen emberektől. Ugyanakkor híres volt következetes és sokszor engesztelhetetlen szellemi párbajairól, ame-

lyek gyakran hatalmas szakirodalmi háttéranyag felsorakoztatására inspirálták.

2001 pünkösdhétfőjén fájdalmasan korán ragadta el őt a halál. Számtalan feladat és terv állt még előtte. Amit azonban megalkotott, az így is teljes és egész. Egész életét a régészetnek szentelte, aminek sokszor még magánéletét is alárendelte. A tudományos eredményeket naprakészen oktatta, és tehetsége, szorgalma alkalmassá tette arra, hogy az őskor és a népvándorlás kor területén iránymutató, nagy szintéziseket alkosson. Úgy érezzük, szelleme most is itt van velünk, és korszakalkotó életműve a mindenkori magyar régészet alapját képezi. Minden igyekezetünkkel törekszünk arra, hogy tudományos örökségét megőrizzük és továbbfejlesszük, valamint hitelesen közvetítsük a következő régész-nemzedékek felé.⁸

RACZKY PÁL–VIDA TIVADAR

⁸ Bóna István professzor halála után a következő búcsúztatók jelentek meg: Bálint Csanád–Kubinyi András–Raczky Pál: Búcsú Bóna Istvántól. Magyar Múzeumok 7/2 (2001), 59–60; Kovács László: Bóna István emlékezete. Magyar Nemzet 2001. június 14.; Hovanyecz László: Bóna István halálára. Népszabadság 2001. június 19.; Marton Erzsébet: „És mit szól ehhez Bóna?” Bóna István régész professzor halálára. Mú-

zeumi Hírlevél XXII/7–8 (2001), 218; Csányi Marietta: Bóna István emlékére (1930–2001). Múzeumi Hírlevél XXII/7–8 (2001), 245; Farkas József: Bóna István halálhírére. (A hajdani útimarsall léleksírása.) Ethnica III/4 (2001), 143–144. Rövid életrajzot közöl Trogmayer Ottó: Bóna István. In: Magyar Múzeumi Arcképcsarnok. Budapest 2002, 110–112.

BÓNA ISTVÁN IRODALMI MUNKÁSSÁGA a nyomtatásban megjelent ásatási beszámolók nélkül

1954

Bronzkor – Római kor – Középkor. A sztálinvárosi helytörténeti kiállítás. Budapest, 1–27.

1955

Der Fund von Káloz. *ActaArchHung* 6, 71–77.

1956

Die Langobarden in Ungarn. Die Gräberfelder von Várpalota und von Bezenye. *ActaArchHung* 7, 183–244.

1957

Az űrbőpusztai avar temető (Le cimetière avar de Űrbőpuszta). *ArchÉrt* 84, 155–174.

PITTONI, R., Urgeschichte des österreichischen Raumes. Wien 1954. (Recenzió) *ArchÉrt* 84, 230–232.

1958

Chronologie der Hortfunde vom Koszider-Typus. *ActaArchHung* 9, 211–243.

Bronzkori öntött kardíszek Borsodgesztről (Bronzezeitliche gegossene Armstulpen aus Borsodgeszt). *HOMÉ* 2, 41–44.

Rómer Flóris, az ősrégész. *DissArch-RégDolg* 1, 23–31.

VOIGT, TH., Das frühbronzezeitliche Gräberfeld von Wahlitz. Halle/Saale 1955. (Recenzió) *ArchÉrt* 85, 219–220.

1959

BANNER, J.–BÓNA, I.–MÁRTON, L.: Die Ausgrabungen von Márton L. in Tószeg. *ActaArchHung* 10, 2–140.

Magyarországi művészet a honfoglalásig. Budapest.

Bronzkori övkapcsok és diadémák (Bronze Age Girdle-Clasps and Diadems). *ArchÉrt* 86, 49–59.

Langobardische Grabstätten in Kápolnásnyék und Rácalmás. *IKMK E* 3, 79–81.

BENAC, A., Neolitsko naselje u Lisičićima kod Konjice. Sarajevo 1958. (Recenzió) *ArchÉrt* 86, 103–104.

STEPHAN, E., Die ältere Bronzezeit in der Altmark. Halle 1956. (Recenzió) *ArchÉrt* 86, 104.

1960

Bronzezeitliche Schmuckgießerei in Tiszafüred-Ásotthalom. *AUBSH* 2, 261–270.

A korai és középső bronzkor története Magyarországon (Die Geschichte der frühen und mittleren Bronzezeit in Ungarn und im Karpatenbecken). *DissArch-RégDolg* 2, 45–66.

Bemerkungen zu der Studie „Zur Frage der Chronologie der Bronzezeit in Ostungarn“ von Wl. Milošević.

DissArch-RégDolg 2, 119–124.

Az oroszvári 4. sz. női sír mellédísz (The pectoral ornament of the female grave 4 at Oroszvár). *ArchÉrt* 87, 198–205.

VI. századi germán temető Hegykőn (Gräberfeld aus dem 6. Jahrhundert in Hegykő). *SSz* 14, 233–241.

A becsvölgyi női idol (Das Frauenindol von Becsvölgye). A Göcseji Múzeum Jubileumi Emlékkönyve 1950–1960. Zalaegerszeg, 83–95.

Clay Models of Bronze Age Wagons and Wheels in the Middle Danube Basin. *ActaArchHung* 12, 83–111.

A soponyai germán temető (Das germanische Gräberfeld von Soponya). *ARegia* 1, 165–166.

Langobard temető Rácalmás (Langobardisches Gräberfeld in Rácalmás). *ARegia* 1, 167–170.

The Early Bronze Age Urn Cemetery at Kulcs and the Kulcs Group of the Nagyrév Culture. *ARegia* 1, 7–15.

TORBRÜGGE, W., Die Bronzezeit in der Oberpfalz. Kallmünz 1959. (Recenzió) *ArchÉrt* 87, 101–103.

FEUSTEL, R., Bronzezeitliche Hügelgräberkultur im Gebiet von Schwarza (Südthüringen). Weimar 1958. (Recenzió) *AT* 7, 98–100.

1961

A kisvárdai járás a korai vaskortól a magyar honfoglalásig. In: BÓNA I.–DIENES I.–ÉRI I.–KALICZ N.: A kisvárdai vár története. Kisvárd, 78–94.

VI. századi germán temető Hegykőn (Gräberfeld aus dem 6. Jahrhundert in Hegykő II.). *SSz* 15, 131–140.

Geschichte der frühen und mittleren Bronzezeit in Ungarn und im mittleren Donaauraum. *AUBSH* 3, 3–22.

Az újhartyáni germán lovas sír (Das germanische Reitergrab von Újhartyán). *ArchÉrt* 88, 192–209.

Neue Angaben zur Geschichte und Archäologie der Langobarden in Pannonien. *DissArch-RégDolg* 3, 36–43.

GUYAN, W. U., Das alamannische Gräberfeld von Beggingen-Löbern. Basel 1958. (Recenzió) *ArchÉrt* 88, 150.

SCHOPPA, H., Die fränkischen Friedhöfe von Weilbach, Maintaunuskreis. Wiesbaden 1959. (Recenzió) *ArchÉrt* 88, 150–151.

1962

A darufalvi ezüstkincs. SSz 16, 227–241, 312–318.

Opponensi vélemény Dr. Kalicz Nándor, Északkelet-Magyarország korai bronzkora és kapcsolatai című kandidátusi disszertációjához (Opponentmeinung zu der Dissertation von N. Kalicz, Die Frühbronzezeit in Nordostungarn und ihre Beziehungen). DissArch-RégDolg 4, 31–46.

Kapcsolatok a pannoniai és itáliai langobard régészeti emlékek között. Új magyarországi adatok az itáliai langobardok régészetéhez (Beziehungen zwischen dem pannonischen und italischen Denkmalgut der Langobarden. Neue ungarländische Beiträge zu der Archäologie der italischen Langobarden). DissArch-RégDolg 4, 54–58.

[A Magyar Nemzeti Múzeum új régészeti kiállítása. Népvándorlás kor.] ArchÉrt 89, 247–250.

DRIEHAUS, J., Die Altheimer Gruppe und das Jungneolithikum in Mitteleuropa. Mainz 1960. (Recenzió) ArchÉrt 89, 276–278.

1963

Beiträge zur Archäologie und Geschichte der Quaden. ActaArchHung 15, 239–307.

CSALLÁNY, D., Archäologische Denkmäler der Gepiden im Mitteldonaubecken. AH XXXVIII, Budapest 1961. (Recenzió) ArchÉrt 90, 137–140.

Alt-Thüringen V. Weimar 1961. (Recenzió) ArchÉrt 90, 142–143.

Megjegyzések Budapest őskori, római kori és népvándorlás kori történetéhez. Budapest műemlékei II. Budapest 1962 [középső bronzkor, korszideri kincsek]. Népvándorlás kor. AT 10, 81–82, 85–88.

MÜLLER-KARPE, H., Die spätneolithische Siedlung von Polling. Kallmünz 1961. (Recenzió) ArchÉrt 90, 315–316.

VI. századi germán temető Hegykőn (Germanisches Gräberfeld aus dem 6. Jahrhundert in Hegykő). SSz 17, 136–144. The cemeteries of the Nagyrév culture. ARegia 2–3, 11–23.

Beiträge zu den ethnischen Verhältnissen des 6.–7. Jahrhunderts in Westungarn. ARegia 2–3, 49–68.

OXENSTIERNA, E., Die Wikinger. Stuttgart 1959. (Recenzió) ARegia 2–3, 201–202.

Ásatás Várpalotán (1963) (Ausgrabungen in Várpalota, 1963). DissArch-RégDolg 5, 119–124.

BARKÓCZI L.–BÓNA I.–MÓCSY A.: Pannonia története. Budapest.

Tiszakeszi késő bronzkori leletek (Spätbronzezeitliche Funde in Tiszakeszi). HOMÉ 3, 15–35.

1964

Bemerkungen zur Baugeschichte der Basilika San Salvatore von Brescia. DissArch-RégDolg 6, 116–134.

Der Silberschatz von Darufalva. ActaArchHung 16, 151–169.

Európa őstörténete az újkőkortól a római birodalom kialakulásáig. Egyetemi jegyzet. Budapest.

BÓNA I.–GÁBORI M.: Az ókor története I. Egyetemi jegyzet. Budapest.

Cundpald fecit. A petőházi kehely és a frank térítés kezdetei a Dunántúlon I–III. SSz 18, 127–141, 218–233, 319–328.

Die pannonischen Grundlagen der langobardischen Kultur im Licht der neuesten Forschungen. In: Problemi della civiltà e dell'economia langobarda. Scritti in onore di Gian Pietro Bognetti. Raccolti e presentati da Amelio Tagliaferri. Milano, 71–99.

KOVRIK, I.: Das awarenzeitliche Gräberfeld von Alattyán. AH XL, Budapest 1963. (Recenzió) ArchÉrt 91, 130–132.

Alt-Thüringen VI. Weimar 1963. (Recenzió) ArchÉrt 91, 271–273.

Neue Beiträge zur Archäologie und Geschichte der Langobarden in Pannonien. In: Tagung der Fachgruppe Ur- und Frühgeschichte der Deutschen Historikergesellschaft. Aus Ur- und Frühgeschichte II. Weimar 1961. Hrsg. Deutsche Historikergesellschaft, Fachgruppe Ur- und Frühgeschichte. Berlin 1961 (1964), 104–109.

1965

Über die Entstehung der Frühbronzezeit in der Theiß-Maros-Gegend. AASzeg 8, 59–67.

Opponensi vélemény Dr. Sós Ágnes, A Dunántúl IX. századi szláv népessége című kandidátusi disszertációjáról. DissArch-RégDolg 7, 32–59.

Késő római és népvándorlás korszak. In: Orosháza története. Orosháza, 114–135.

EVISON, V. I., The Fifth-Century Invasion South of the Thames. (Recenzió) Notes and Queries. For Readers and Writers, Collectors and Librarians. 210/12, 466–469.

Cundpald fecit. A petőházi kehely és a frank térítés kezdetei a Dunántúlon IV. SSz 19, 32–41.

Beszámoló a milánói Lerici Intézet 1964. évi nemzetközi régészeti-geofizikai tanfolyamáról. ArchÉrt 92, 92–94.

The Peoples of Southern Origin of the Early Bronze Age in Hungary I–II. ARegia 4–5, 17–63.

WEGEWITZ, W., Die Urnenfriedhöfe in Niedersachsen, Band 5–6. Hildesheim 1961, 1962. (Recenzió) ArchÉrt 92, 107–108.

1966

Javaslat a magyarországi bronzkor új időrendi felosztására. MFMÉ 1964/65–2, 25–30.

„Cundpald fecit”. Der Kelch von Petőháza und die Anfänge der bayrisch-fränkischen Awarenmission in Pannonien. ActaArchHung 18, 279–325.

Bemerkungen zur Baugeschichte der Basilika San Salvatore zu Brescia. ActaArchHung 18, 327–333.

A langobard–szláv–avar együttélés egyik régészeti bizonyítékáról. *DissArch–RégDolg* 8, 29–37.

Korai középkor. Az István Király Múzeum Kiállításai. Székesfehérvár, 16–21.

DIACONU, GH., Tîrşor, necropola din secolele III–IV. e. n. Bucureşti 1965. (Recenzió) *ArchÉrt* 93, 134–135.

Hozzászólások Fettich Nándor, *Das altungarische Fürstengrab von Zemplin* című könyve kéziratához. *ArchÉrt* 93, 281–282.

Címszavak: Bakodpuszta (80), Bezenye (118), Bócsa (133), Csorvás (252), Dunapentele (311–312), Egyek (321), Füzesabony (382), Gáva (390), Gerjen (397), Hajdúsámson (452), Hegykő (470), Herpály (481), Keszthely (597–598), Királyszentistván (601), Kisapostag (602), Kisterenye (604), Kömlőd (662), Kulcs (656), Kunágota (657). In: FILIP, J. (Hrsg.): *Enzyklopädisches Handbuch zur Ur- und Frühgeschichte Europas I*. Praha.

BÓNA I.–B. VÁGÓ E.: Képek Dunaújváros múltjából. Dunaújváros, 7–12, 21–33.

Keszthely-Fenekpuszta 9. századi temetője. In: MRT I. Budapest, 86–87.

Beziehungen zwischen den pannonischen und italischen Bodenfunden der Langobarden. *Atti del VI. Congresso Internazionale delle Scienze Preistoriche e Protoistoriche III*. Roma, 153–156.

1967

Népvándorlás kori művészet. *Művészeti Lexikon III*. Budapest, 508–515.

Alt-Thüringen VII–VIII. Weimar 1965, 1966. (Recenzió) *ArchÉrt* 94, 107–108, 241–242.

SVOBODA, B., Čechy v době stěhování národů (Böhmen in der Völkerwanderungszeit.) Praha 1965. (Recenzió) *ArchÉrt* 94, 248–250.

1968

Magyarország településtörténeti vázlata az V–VII. században és a dunaújvárosi avar telep. *DissArch–RégDolg* 9, 21–32.

A szentendrei langobard temető régészeti elemzése az embertani és kémiai vizsgálatok fényében. *DissArch–RégDolg* 9, 33–40.

Opponensi vélemény Cs. Sós Ágnes, „A Dunántúl IX. századi szláv népessége” című kandidátusi értekezéséről. *ArchÉrt* 95, 115–120.

Népvándorlás kori és kora középkori régészetünk helyzete a felszabadulás idején, azóta elért eredményei és feladatai. Magyar Tudományos Akadémia II. Osztálya. Budapest.

A népek országútján. In: *A magyar régészet regénye*. Szerk. SZOMBATHY V. Budapest, 100–134.

Abriss der Siedlungsgeschichte Ungarns im 5.–7. Jahrhundert und die Awarensiedlung von Dunaújváros. *AR* 20, 605–618, 701–702.

P. BUOCZ T., Savaria topográfiája. Szombathely 1967. (Recenzió) *VSz* 22, 477–479.

Alt-Thüringen IX. Weimar 1967. (Recenzió) *ArchÉrt* 95, 274.

HESSEN, O. VON, Die langobardische Keramik aus Italien. Wiesbaden 1968. (Recenzió) *ArchÉrt* 95, 277–279.

Über einen archäologischen Beweis des langobardisch-slawisch-awarischen Zusammenlebens. *ŠtZ* 16, 35–45.

1969

Megjegyzések Fettich Nándor válaszához [a zempléni fejedelmi sírlelet ügyében]. *ArchÉrt* 96, 115–116.

KALICZ, N., Die Frühbronzezeit in Nordost-Ungarn. (Recenzió) *ActaArchHung* 21, 383–388.

Címszavak: Megyaszó (802), Miszla (826), Muhi (863), Nagyszéksós (881), Nagyvenyim (882), Pákozdvár (991), Pécsüszög (1010), Pitvaros (1037), Rábapordány (1120), Rákospalota (1120), Ráksi (1120), Sirok (1301), Somogyvár-Gruppe (1337), Szabadbattyán (1418), Szeremle (1422), Szőreg (1424), Tépe (1443), Tiszatarján (1467), Tolnanémedi (1471), Tószeg (1477), Tótipusztá (1478), Ungarn, Bronzezeit (1544), Ungarn, Völkerwanderungszeit (1548–1549), Vátya (1571), Zagyvapálfa (1656), Zajta (1657). In: FILIP, J. (Hrsg.): *Enzyklopädisches Handbuch zur Ur- und Frühgeschichte Europas II*. Praha.

Eugippius, Vita Sancti Severini. Bevezetés és kommentár Eugippius, Vita Sancti Severini (Szent Severinus élete) első magyar fordításához. *Az Ókortudományi Társaság Kiadványai* 7 = AT 16, 265–290.

1970

A népek országútján. In: *A magyar régészet regénye*. Szerk. SZOMBATHY V. Budapest (2. kiadás), 103–139.

Megjegyzés a dobokai várban végzett ásításokról. *ArchÉrt* 97, 232–233.

Avar lovas sír Iváncsáról (Grave of an Avar Horseman at Iváncsa). *ArchÉrt* 97, 243–263.

1971

A Roman Bronze Statuette from Paks-Cseresnyépuszta. *ActaArchHung* 23, 225–227.

Ein Vierteljahrhundert Völkerwanderungsforschung in Ungarn (1945–1969). *ActaArchHung* 23, 265–336.

Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae 21. (Recenzió) *ArchÉrt* 98, 107–109.

Honfoglalás kori magyar sír Dunaújvárosban (Une tombe de l'époque de la conquête hongroise à Dunaújváros). *ArchÉrt* 98, 170–175.

Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae 22. (Recenzió) *ArchÉrt* 98, 286–287.

A népvándorlás kora Fejér megyében. In: Fejér megye története I. Fejér megye története az őskortól a honfoglalásig. Főszerk. FITZ J. Székesfehérvár, 221–313 = Fejér megye története I/5.

1972

A magyar föld régészete és története a római uralom végétől a magyar honfoglalásig. Akadémiai doktori disszertáció tézisei. Budapest.

Langobarden in Ungarn. Aus den Ergebnissen von 12 Forschungsjahren. AV 21/22, 45–74.

Alt-Thüringen X. Weimar 1969. (Recenzió) ArchÉrt 99, 122–123.

HESSEN, O. VON, Primo contributo alla archeologia longobarda in Toscana. Le necropoli. Firenze 1971. (Recenzió) ActaArchHung 24, 339–340.

HACHMANN, R., Die Goten und Skandinaviern. Berlin 1970. (Recenzió) ActaArchHung 24, 340–343.

AMENT, H., Fränkische Adelsgräber von Flonheim. Berlin 1970. (Recenzió) ActaArchHung 24, 343–344.

L'agglomération avar de Dunaújváros, les différentes périodes. In: Les questions fondamentales du peuplement du Bassin des Carpathes du VIIIe au Xe siècle. Conference Internationale 1971 à Szeged. Budapest, 25–33.

1973

VII. századi avar települések és Árpád-kori magyar falu Dunaújvárosban (Awarische Siedlungen aus dem 7. Jahrhundert und ein ungarisches Dorf aus der Arpadenzeit in Dunaújváros). FontArchHung. Budapest.

A kora bronzkori Somogyvári-csoport leletei Nagyvejkéről (Funde der frühbronzezeitlichen Somogyvár-Gruppe aus Nagyvejke). BÁMÉ 2–3, 3–18.

Severij[ni]ana. ActaAnthHung 21, 281–338.

Nagy Károly nyomdokain. In: Évezredek hétköznapijai. Szerk. SZOMBATHY V. Budapest, 141–163.

Longobardok nyomában. In: Évezredek hétköznapijai. Szerk. SZOMBATHY V. Budapest, 320–380.

Alt-Thüringen XII. Weimar 1972. (Recenzió) ArchÉrt 100, 283–284.

Underwater archaeology, a nascent discipline. Paris 1972. (Recenzió) ArchÉrt 100, 285–286.

1974

A középkor hajnala. A gepidák és a langobardok a Kárpát-medencében. Hereditas. Budapest.

Reallexikon der germanischen Altertumskunde. Bd. 1, Lief. 1–2. Göttingen. (Recenzió) ArchÉrt 101, 344–345.

BANNER, J.–BÓNA, I.: Mittelbronzezeitliche Tell-Siedlung bei Békés. FontArchHung. Budapest.

I longobardi e la Pannonia. In: La civiltà dei longobardi in Europa. Atti del Convegno Internazionale, Roma–Civiale del Friuli 1971. Accademia Nazionale dei Lincei Quaderno 189. Roma, 241–255.

1975

Diskussionsthesen über die Frühbronzezeit Ungarns. ActaArchHung 27, 285–286.

NEUFFER-MÜLLER, CHR.–AMENT, H., Das fränkische Gräberfeld von Rübenach. Berlin 1973. (Recenzió) ActaArchHung 27, 517–519.

PIRLING, R., Das römisch-fränkische Gräberfeld von Krefeld-Gellep 1960–1963. Berlin 1974. (Recenzió) ActaArchHung 27, 519–522.

Die mittlere Bronzezeit Ungarns und ihre südöstliche Beziehungen. ArchHung 49. Budapest.

Gepiden och Longobarden. In: Huner, Germaner, Avarer. Folkvandringstid i Ungern. Stockholm, 26–32.

1976

Der Anbruch des Mittelalters. Gepiden und Longobarden im Karpatenbecken. Hereditas. Budapest.

The dawn of the Dark Ages. The Gepids and the Longobards in the Carpathian Basin. Hereditas. Budapest.

A l'aube du Moyen Âge. Gépidés et Longobardes dans le bassin des Carpathes. Hereditas. Budapest.

BÓNA, I.–VÁGÓ, E.: Die Gräberfelder von Intercisa I. Der spätromische Südostfriedhof. Budapest.

A népek országútján. In: A magyar régészet regénye. Szerk. SZOMBATHY V. Budapest (3. javított kiadás), 105–141.

BÁRZU, L., Continuitatea populației autohtone în Transilvania în secolele IV–V. (Cimitirul 1 de la Bratei.) București 1973. (Recenzió) ArchÉrt 103, 144–146.

Alt-Thüringen XIII. Weimar 1975. (Recenzió) ArchÉrt 103, 316.

Reallexikon der Germanischen Altertumskunde. Band 1, Lief. 3–5. Göttingen. (Recenzió) ArchÉrt 103, 322–325.

Fouilles exécutées dans le fort de Doboka. In: PdR Press Publications in Early Hungarian History 2. Lisse, 81–83.

1977

Die Germanen. Geschichte und Kultur der germanischen Stämme in Mitteleuropa. Bd. 1. Berlin 1976. (Recenzió) ArchÉrt 104, 283.

BRUCE-MITFORD, R. (ed.), The Sutton Hoo Ship-Burial. Vol. I. London 1975. (Recenzió) ActaArchHung 29, 464–468.

1978

- Arpadenzeitliche Kirche und Kirchhof im südlichen Stadtgebiet von Dunaújváros (Árpád-kori templom és temető Dunaújváros déli határában). *ARegia* 16, 99–158.
- A kálozi kora császárkori sírok revíziója (Revision der frühkaiserzeitlichen Gräber von Káloz). *ARegia* 16, 269–280.
- Erdélyi gepidák – Tisza menti gepidák. Régészeti kutatás-módszertani és leletértelmezési problémák. *MTAK* (II) 27, 123–170.
- Das langobardenzeitliche Gräberfeld von Hegykő/Heiligenstein. *FuF* 10, 107.
- Neue Langobardenfunde in Ungarn. In: *Problemi seoba naroda u karpatskoj kotlini. Probleme der Völkerwanderungszeit im Karpatenbecken*. Redaktion: D. DIMITRIJEVIĆ–L. KOVAČEVIĆ–Z. VINSKI. Novi Sad, 109–116.

1979

- Die archäologischen Denkmäler der Hunnen und der Hunnenzeit in Ungarn im Spiegel der internationalen Hunnenforschung. *Katalog Nibelungenlied*. Bregenz, 297–342.
- Gepiden in Siebenbürgen – Gepiden an der Theiß (Probleme der Forschungsmethode und Fundinterpretation). *ActaArchHung* 31, 9–50.
- A szegvár-sárpoldali lovas sír. Adatok a korai avar temetkezési szokásokhoz (Das Reitergrab von Szegvár-Sárpoldal. Beiträge zu den frühawarischen Bestattungssitten). *ArchÉrt* 106, 3–32.
- KOCH, U., *Das Reihengräberfeld bei Schretzheim*. Berlin 1977. (Recenzió) *ActaArchHung* 31, 229–231.
- ROTH, H., *Die Ornamentik der Langobarden in Italien*. Bonn 1973. (Recenzió) *ActaArchHung* 31, 231–233.
- Régészetünk és Kelet-Európa. *MTAK* (II) 28, 40–48.
- Alt-Thüringen XIV. Weimar 1977. (Recenzió) *ArchÉrt* 106, 144.
- Alt-Thüringen XV. Weimar 1978. (Recenzió) *ArchÉrt* 106, 297–298.
- Die langobardische Besetzung Südpannoniens und die archäologischen Probleme der langobardisch-slavisches Beziehungen. *Zeitschrift für Ostforschung* 28, 393–404.
- Gépidés et Longobards en Hongrie. In: *L'art des Invasions en Hongrie et en Wallonie*. Morlanwelz–Mariemont, 30–40.
- Gepidák és longobárdok Magyarországon. In: *A népvándorlás kora Belgiumban (Wallonie) és Magyarországon*. Székesfehérvár, 28–40.

1980

- Studien zum frühawarischen Reitergrab von Szegvár. *ActaArchHung* 32, 31–95.
- Südpannonien und die langobardisch-slavisches Beziehungen. In: *Studien zur Völkerwanderungszeit im östlichen Mitteleuropa*. Marburg/Lahn, 393–404.
- László Gyula köszöntése. *Új Írás* 20/6, 10–110.
- Alt-Thüringen XVI. Weimar 1979. (Recenzió) *ArchÉrt* 107, 261–262.
- Tószeg-Laposhalom 1876–1976. *SzMMÉ* 1979–1980, 83–107.
- KENK, R., *Studien zum Beginn der jüngeren römischen Kaiserzeit in der Przeworsk-Kultur, dargestellt am Beispiel der Gräberfelder von Chorula und Spicymierz*. Mainz 1977. (Recenzió) *ActaArchHung* 32, 488–490.

1981

- STARE, V., *Kranj. Nekropola iz časa preseljevanja ljudstev*. Ljubljana 1980. (Recenzió) *ArchÉrt* 108, 294–299.
- Das erste Auftreten der Bulgaren im Karpatenbecken. *Studia Turco-Hungarica* 5, 79–112.
- Bemerkungen zu einer neuen historisch-archäologischen Bearbeitung der Visigotenzeit in Dazien. WOLFRAM, H., *Geschichte der Goten*. München 1979. (Discussio) *ActaArchHung* 33, 363–371.
- Archaeological Contributions to the Recent Literature concerning Ostrogoths. BURNS, T. S., *The Ostrogoths*. Wiesbaden 1980. (Discussio) *ActaArchHung* 33, 373–376.
- Randbemerkungen zur „Erwiderung“ von K. Horedt. *ActaArchHung* 33, 383–386.
- BRUCE-MITTFORD, R. et al., *The Sutton Hoo Ship-Burial*. Vol. II. Cambridge 1978. (Recenzió) *ActaArchHung* 33, 434–436.
- Attila sírja. In: *Olvastam valahol... Történészek a Rádió ismeretterjesztő műsoraiban*. BENDA K. és KERÉKES I. műsora. Budapest, 16–25.

1982

- Die Hunnen in Noricum und Pannonien. Ihre Geschichte im Rahmen der Völkerwanderung. In: *Severin zwischen Römerzeit und Völkerwanderung*. Ausstellungskatalog. Linz, 179–200.
- Alpár bronzkori és Árpád-kori vára (Eine bronzezeitliche und mittelalterliche Burg – Alpár). (NOVÁKI Gy. közreműködésével.) *Cumania* 7, 17–118.
- SCHNEIDER-SCHNECKENBURGER, G., *Churrätien im Frühmittelalter auf Grund der archäologischen Funde*. München 1980. (Recenzió) *ActaArchHung* 34, 439–441.

1983

- DOPPELFELD, O.-WEYRES, W., Die Ausgrabungen im Dom zu Köln. Mainz 1980. (Recenzió) *ActaArchHung* 35, 246–247.
ECKHART, L., Stadtpfarrkirche und Friedhofskirche St. Laurentius von Enns-Lorch-Lauriacum in Oberösterreich. Linz 1981. (Recenzió) *ActaArchHung* 35, 458–460.

1984

- A nemzeti és törzsi társadalom története Magyarországon. In: Magyarország története I. Előzmények és magyar történet 1242-ig. Főszerk.: SZÉKELY GY. Budapest, 117–180, 1568–1578.
A népvándorlás kor és a korai középkor története Magyarországon. In: Magyarország története I. Előzmények és magyar történet 1242-ig. Főszerk.: SZÉKELY GY. Budapest, 265–273, 1586–1606.
A XIX. század nagy avar leletei (Die großen Awarenfunde des 19. Jahrhunderts). *SzMMÉ* 1982–1983, 81–160.
Bemerkungen zum I. Band des Werkes: Das landnahme- und früharpadenzeitliche Fundmaterial Ungarns. *ActaArchHung* 36, 283–294.
Kapcsolat észak–dél között. Nemzetközi kollokvium 1982. *Savaria* 16, 1982. (Recenzió) *Életünk* 21, 375–377.
Wosinsky Mór és temetői (M. Wosinsky und seine Gräberfelder). *DissPann* III.2, 1–28.

1985

- Die Verwaltung und die Bevölkerung des karolingischen Pannoniens im Spiegel der zeitgenössischen Quellen. *MittArchInst* 14, 149–160.
Die Awaren. Ein asiatisches Reitervolk an der mittleren Donau. In: *Awaren in Europa*. Frankfurt am Main–Nürnberg, 5–20.
Utószó. In: DIXON, PH., Britek, frankok, vikingek. A múlt születése. Budapest, 143–146.
HOREDT, K., Arpadenzeitliche Dörfer, Kirche und Kirchhof am Marosfluss. *Morești* 2. Bd. Bonn 1984. (Discussio) *ActaArchHung* 37, 223–236.
BRATOŽ, R., Severinus von Noricum und seine Zeit. Geschichtliche Anmerkungen. Wien 1983. (Recenzió) *ActaArchHung* 37, 462–465.

1986

- Szabolcs-Szatmár megye régészeti emlékei. I. Őskor, II. Római kor, III. Népvándorlás kor, IV. Avar kor. In: Szabolcs-Szatmár megye műemlékei. Budapest, 32–100.
Daciától Erdőelvéig. A népvándorlás kora Erdélyben (271–896). Erdély a magyar honfoglalás és államalapítás korában. Szerk.: MAKKAI L.–MÓCSY A. In: *Erdély története I. A kezdetektől 1606-ig*. Főszerk.: KÖPECZI B. Budapest, 107–234, 565–582.
Die Awaren. Ein asiatisches Reitervolk an der mittleren Donau. In: *Awaren in Europa*. Schätze eines asiatischen Reitervolkes 6.–8. Jh. Frankfurt am Main, 5–20.
Les avars. Un peuple de cavaliers asiatiques le Moyen-Danube. In: *L'or des Avars dans le Bassin des Carpathes VIe–VIIIe siècle*. Paris, 13–25.
Egy napkeleti nép Európában: az avarok. In: *Az avarok kincsei. VI–IX. századi leletek magyar múzeumok gyűjteményeiből*. Budapest, 7–18.
Szentendre-Pannóniatelep (Írószergyár). Longobard temető. In: *MRT* 7. Pest megye régészeti topográfiája. A budai és szentendrei járás. Budapest, 281–282.
Két térkép a 9. századi Magyarországról. *História* 8, 1986/1, 11.
A neolitikum kezdetei Szatmárban. In: *Régészeti tanulmányok Kelet-Magyarországról*. Szerk.: NÉMETH P. *Folklór és Etnográfia* 24. Debrecen, 61–67.

1987

- Java rézkori aranyleleteinkről. Fejezetek a magyar ősrégészet múlt századi, századeleji történetéből (Über Goldfunde aus der Hochkupferzeit). *VMMK* 18 (1986), 21–81.
Gepida fejedelmi sír Tiszaszőlősen? A moigrádi kincs hamis népvándorlás kori aranyairól (Ein gepidisches Fürstengrab aus dem 6. Jahrhundert in Tiszaszőlős? – Über die verfälschten völkerwanderungszeitlichen Funde des Goldschatzes von Moigrad). *VMMK* 18 (1986), 95–113.
Daciától Erdőelvéig. A népvándorlás kora Erdélyben (271–896). Erdély a magyar honfoglalás és államalapítás korában. Szerk.: MAKKAI L.–MÓCSY A. In: *Erdély története I. A kezdetektől 1606-ig*. Főszerk.: KÖPECZI B. Budapest (2. kiadás), 117–180, 265–373, 565–582.
Ungarns Völker im 5. und 6. Jahrhundert. Eine historisch-archäologische Rundschau. In: *Germanen, Hunnen und Awaren. Schätze der Völkerwanderungszeit*. Hrsg.: W. MENGHIN–T. SPRINGER–E. WAMERS. Nürnberg–Frankfurt am Main, 116–129.
Disputa Erdély történetéről. BÓNA ISTVÁNNAL, KÖPECZI BÉLÁVAL, MAKKAI LÁSZLÓVAL és SZÁSZ ZOLTÁNNAL beszélget GERŐ A. *Kritika* 1987/5, 25–28.
Disputa Erdély történetéről. BÓNA ISTVÁNNAL, KÖPECZI BÉLÁVAL, MAKKAI LÁSZLÓVAL és SZÁSZ ZOLTÁNNAL beszélget GERŐ A. *Látóhatár* 1987. augusztus, 141–157.

Címszavak: Alboin, Dunapataj-Bakodpuszta, Nagyvárads. In: A magyar föld és nép korai történetének enciklopédiája. Próbafüzet. Budapest-Szeged, 7, 9, 26-27.

A nemzeti és törzsi társadalom története Magyarországon. In: Magyarország története I. Előzmények és magyar történet 1242-ig. Főszerk.: SZÉKELY GY. Budapest (2. kiadás), 117-180, 1568-1578.

A népvándorlás kor és a korai középkor története Magyarországon. In: Magyarország története I. Előzmények és magyar történet 1242-ig. Főszerk.: SZÉKELY GY. Budapest (2. kiadás), 265-373, 1586-1606.

János Győző Szabó (1929-1986). ActaArchHung 39, 347-351.

1988

Über eine fruchtlose Polemik. Bemerkungen zur Abhandlung von Radu Harhoiu, Die Beziehungen zwischen Romanen und Barbaren in Siebenbürgen in der Sicht einer ungarischen Geschichte Transsilvaniens (Dacia 31, 1987, 119-129). ActaArchHung 40, 301-314.

Die Geschichte der Awaren im Lichte der archäologischen Quellen. In: Popoli delle Steppe: Unni, Avari, Ungari. Settimane di Studio del Centro Italiano di Studi sull'Alto Medioevo. Spoleto, 437-463.

Neue Nachbarn im Osten - Die Awaren. In: Die Bajuwaren von Severin bis Tassilo 488-788. Hrsg. H. DANNHEIMER-H. DOPSCH. Salzburg, 108-117.

Die Langobarden in Pannonien. In: Die Langobarden von der Unterelbe nach Italien. Hrsg. R. BUSCH. Hamburg-Neumünster, 63-73, 256-287.

Daciától Erdőlvéig. A népvándorlás kora Erdélyben. (271-896) Erdély a magyar honfoglalás és államalapítás korában. Szerk.: MAKKAI L.-MÓCSY A. In: Erdély története I. A kezdetektől 1606-ig. Főszerk.: KÖPECZI B. Budapest (3. kiadás), 107-234, 565-582.

GILLES, K. J., Spätromische Höhensiedlungen in Eifel und Hunsrück. Trier 1985. (Recenzió) ActaArchHung 40, 347-348.

JELOVINA, D., Mačevi i ostruge (Schwerter und Sporen). Split 1986. (Recenzió) ActaArchHung 40, 348-349.

1989

Ünnepi megemlékezés Banner János századik születésnapján, a hódmezővásárhelyi Banner János utcában elhelyezett emléktábla felavatásakor [1988. március 6-án]. In: Banner János emlékezete születésének centenáriumán. Szerk. SZABÓ F., B. NAGY K., DÖMÖTÖR J. Békéscsaba-Szeged, 86-90.

Daciától Erdőlvéig. Erdély és a Kelet-Alföld a népvándorlás korban (279-895); Magyar-szláv korszak (895-1172) Szerk.: BARTA G. In: Erdély rövid története. Főszerk.: KÖPECZI B. Budapest, 61-98, 101-157, 611-617.

1990

Byzantium and the Avars: the archaeology of the first 70 years of the Avar era. In: From the Baltic to the Black Sea. Studies in Medieval Archaeology. Ed. By D. AUSTIN-L. ALCOCK. London, 113-117.

Hunnen. In: Lexikon für Mittelalter V. München, 222-224.

I Longobardi in Pannonia. In: I Longobardi. A cura di G. C. MENIS. Milano, 14-19, 34-63.

Beiträge zum asiatischen Ursprung der awarenzeitlichen partiellen Pferdebestattungen. WMMÉ XV, 113-124.

Emlékezés Banner Jánosra születésének 100. évfordulóján. (A budapesti egyetem professzora.) In: Emlékkönyv Banner János születésének 100. évfordulójára. Szerk. FODOR I. Szeged, 43-79.

Vázlat a lakóházak történetéről a Kárpát-medencében. Bírálát Barabás Jenő, Fordulatok és korszakok a magyar népi építészetben c. doktori értekezéséről. Ethnographia XCIX (1988), 401-411.

Pannonia, Dacia és ami közte van. Megjegyzések Makkay János vitáikéire (Pannonien, Dazien und was dazwischen liegt. Bemerkungen zur Streitschrift von J. Makkay). A Tapolcai Városi Múzeum Közleményei I (1989), 243-256.

Völkerwanderung und Frühmittelalter (271-895). Zeit des ungarisch-slawischen Zusammenlebens (895-1172). Red.: Z. SZÁSZ. In: Kurze Geschichte Siebenbürgens. Hrsg.: B. KÖPECZI. Budapest, 62-174, 694-701.

Die transalpinen Verbindungen der Bayern, Alemannen und Franken bis zum 10. Jahrhundert. Sigmaringen 1987. (Recenzió) ARegia XXIV, 153-154.

Egy hiábavaló vitáról. Megjegyzések Radu Harhoiu, Die Beziehungen zwischen Romanen und Barbaren in der Sicht einer ungarischen Geschichte Transsilvaniens című dolgozatához (Dacia 31, 1987, 119-129). ArchÉrt 117, 264-270.

1991

Das Hunnenreich. Stuttgart.

Szabó János Győző (1929-1986). Agria XXV-XXVI (1990), 5-15.

A székes kérdés mai állása egy régész-történész szemszögéből. In: Történelem, Régészet, Néprajz. Tanulmányok Farkas József tiszteletére. Szerk. UJVÁRY Z. Debrecen, 9-17.

Dunapentele története a honfoglalástól a 19. század közepéig a már eddig is ismert, valamint újonnan bevont adatok alapján. Intercisa Múzeum. [Dunaújváros.]

A székes kérdés mai állása egy régész-történész szemszögéből. Korunk (Kolozsvar) II. 1991/12, 1529-1556.

Tószeg-Laposalom. In: Dombokká vált évszázadok. A bronzkori tell-kultúrák a Kárpát-medencében. Budapest-Szolnok, 32-34.

Albanien. Schätze aus dem Land der Skipetaren. Mainz 1988. (Recenzió) ActaArchHung 43, 214-215.

FRIESINGER, H.-VACHA, B., Die vielen Väter Österreichs: Römer, Germanen, Slawen. Eine Spurensuche. Wien 1987. (Recenzió) ActaArchHung 43, 235–236.

1992

A Nagyrév-kultúra településeiről (Über die Siedlungen der Nagyrév-Kultur). A Tapolcai Városi Múzeum Közleményei II (1991), 73–82.

Wissenschaftliche Leitung und Konzeption. In: Bronzezeit in Ungarn. Forschungen in Tell-Siedlungen an Donau und Theiß. Budapest-Frankfurt am Main.

Bronzezeitliche Tell-Kulturen in Ungarn. In: Bronzezeit in Ungarn. Forschungen in Tell-Siedlungen an Donau und Theiß. Budapest-Frankfurt am Main, 9–39.

Bronzeguss und Metallbearbeitung bis zum Ende der mittleren Bronzezeit. In: Bronzezeit in Ungarn. Forschungen in Tell-Siedlungen an Donau und Theiß. Budapest-Frankfurt am Main, 48–65.

Wagen und Wagenmodelle in den Tell-Kulturen. In: Bronzezeit in Ungarn. Forschungen in Tell-Siedlungen an Donau und Theiß. Budapest-Frankfurt am Main, 73–75.

Tószeg-Laposhalom. In: Bronzezeit in Ungarn. Forschungen in Tell-Siedlungen an Donau und Theiß. Budapest-Frankfurt am Main, 101–114.

Dunapentele-Dunaújváros-Kosziderpadlás. In: Bronzezeit in Ungarn. Forschungen in Tell-Siedlungen an Donau und Theiß. Budapest-Frankfurt am Main, 119–152.

A székeleyek eredete. Rubicon III. 1992/3, 27.

De la Dacie jusqu'à Erdőelve. L'époque de la migration des peuples en Transylvanie (271–895). Histoire de la Transylvanie depuis la conquête hongroise jusqu'à l'époque du premier établissement de colons allemands (895–1172). In: Histoire de Transylvanie. Sous la dir. de B. KÖPECZI. Budapest, 67–109, 113–176, 668–675.

Az ásatások története. In: Tószeg története. Tószeg, 12–22.

UGRIN, E., Le trésor de Zalesie. Louvain 1987. (Recenzió) ArchÉrt 119, 132–137.

Bálint Csanád ajánlása Kuzsinszky Bálint éremre. Henszlmann Lapok 3, 19.

1993

A hunok és nagykirályaik. Budapest.

Valóság és mitikus torzkép: Attila. Rubicon IV. 1993/6, 3–22.

Hunok-Gepidák-Langobardok. CSEH J., NAGY M., TOMKA P. és TÓTH Á. közreműködésével írta és összeállította: BÓNA I. Magyar Őstörténeti Könyvtár 6. Szeged.

A honfoglalás előtti kultúrák és népek. In: Szabolcs-Szatmár-Bereg Megye Monográfiája 1. Szerk.: CSERVENYÁK L. Nyíregyháza, 63–137.

„Barbarische“ Nachahmungen von byzantinischen Goldmünzen im Awarenreich. RIN XCV, 529–538.

Daciától Erdőelvéig. Erdély és a Kelet-Alföld a népvándorlás korban (271–895). Magyar-szláv korszak (895–1172). Szerk.: BARTA G. In: Erdély rövid története. Főszerk. KÖPECZI B. Budapest (2. kiadás), 61–98, 99–157, 611–617.

Atti della Accademia Roveretana degli Agiati anno 236 (1986). Rovereto 1987. (Recenzió) ActaArchHung 45, 369.

1994

Az Avar Birodalom végnapjai. Viták és új eredmények. In: A honfoglalásról sok szemmel I. Főszerk. GYÖRFFY GY. Honfoglalás és Régészet. Szerk. KOVÁCS L. Budapest, 67–75.

Direction scientifique et conception. In: Le Bel Âge du Bronze en Hongrie. Centre Européen d'Archéologie du Mont Beuvray.

Les cultures des tells de l'âge du bronze en Hongrie. In: Le Bel Âge du Bronze en Hongrie. Centre Européen d'Archéologie du Mont Beuvray, 9–41.

La métallurgie du bronze et le travail des métaux jusqu'à la fin du bronze moyen. In: Le Bel Âge du Bronze en Hongrie. Centre Européen d'Archéologie du Mont Beuvray, 48–65.

Voitures et maquettes de voitures dans les cultures des tell. In: Le Bel Âge du Bronze en Hongrie. Centre Européen d'Archéologie du Mont Beuvray, 73–75.

Tószeg-Laposhalom. In: Le Bel Âge du Bronze en Hongrie. Centre Européen d'Archéologie du Mont Beuvray, 101–114.

Dunapentele-Dunaújváros-Kosziderpadlás. In: Le Bel Âge du Bronze en Hongrie. Centre Européen d'Archéologie du Mont Beuvray, 149–152.

From Dacia to Transylvania. The Period of the Great Migrations (271–895). The Hungarian Slav Period (895–1172). Eds.: G. BARTA–I. BÓNA–L. MAKKAJ–Z. SZÁSZ. In: The History of Transylvania. Gen. ed. B. KÖPECZI. Budapest, 62–177, 701–709.

Ein außergewöhnliches Schlusswort. Reflexionen zur Schrift „Irrige Deutungen – Letzte Bemerkungen“ von Radu Harhoiu. ActaArchHung 46, 409–413.

Roman Frontier Studies 1989. University of Exeter 1991. (Recenzió) ActaArchHung 46, 450–453.

Címszavak: Andornak (42), Braszlav (128), Haram (254), Krassó-Vár (380), Lajos, Jámber (391), Lajos, Német (391–392), Nagyvár (480). In: Korai magyar történeti lexikon (9–14. század). Szerk. KRISTÓ GY. Budapest.

1995

- Az Árpádok korai váarairól. 11–12. századi ispáni várak és határvárak. *Ethnica* kiadás. Szerk. UJVÁRY Z. Debrecen.
- Az avar hadjáratok és az al-dunai bizánci provinciák pusztulása. In: Tanulmányok és közlemények. Szerk. UJVÁRY Z. Debrecen–Szolnok, 69–80.
- BÓNA I.–GÁBORI M., Az ókor története I. Budapest. [Változatlan utánnyomás]
- Gli Avari. Un popolo dell'Oriente nell'Europa altomedioevale. In: Gli Avari. Un popolo d'Europa. Curatore G. C. MENIS. Coordinatori scientifici I. BÓNA, É. GARAM. Udine, 13–47.
- A „vad hunok”. Bóna István a hunokról és Attiláról I. Az interjú készítette HATHÁZI G. *História* 17, 1995/7, 5–6.
- Attila és a nyugati világ. Bóna István a hunokról és Attiláról II. Az interjú készítette HATHÁZI G. *História* 17, 1995/8, 3–6.
- Akten des XIV. Internationalen Limeskongresses 1986 in Carnuntum 1–2. RLG 36. Wien 1990. (Recenzió) *ActaArchHung* 47, 364–367.
- SCHIEK, S., Das Gräberfeld der Merowingerzeit bei Oberflacht. PAULSEN, P., Die Holzfunde aus dem Gräberfeld bei Oberflacht. Stuttgart 1992. (Recenzió) *ActaArchHung* 47, 372–374.
- Die „Gesta Hungarorum” des anonymen Notars. Hrsg. G. SILAGI. Sigmaringen 1991. (Recenzió) *ActaArchHung* 47, 376–377.

1996

- Attila sírja. Bóna István a hunokról és Attiláról III. Az interjú készítette HATHÁZI G. *História* 18, 1996/1, 14–16.
- Baráti megjegyzések és kiegészítések Németh Péter írásához. Műemlékvédelmi Szemle 1996/1, 230–234.
- Dienes István, a honfoglalás kor régésze (1929–1995). In: Tanulmányok, közlemények a honfoglalás emlékére 896–1996. (= Szabolcs-Szatmár-Bereg Szemle 1996/2, millenniumi különszám.) Nyíregyháza–Szabolcs, 267–286.
- Honfoglalás és régészet. Korunk (Kolozsvár) VII/8, 1996. augusztus, 21–40.
- Régészetünk és a honfoglalás I–II. MT CIII, 1996/8, 927–936.
- A honfoglalás kori Erdély a régészeti kutatások fényében. *Honismeret* XXIV, 1996/5, 5–16.
- A magyar honfoglalás írott és tárgyi forrásairól. In: Testvérkereső. „Európa-Club”, Negyedik Könyv. Szerk. SZÉKELY SZABÓ Z. Wien–Bécs, 7–30.
- Apahida, tesoro di. *Enciclopedia Archeologica I. A–B. Istituto della Enciclopedia Italiana. Roma*, 267.
- Gli Avari. *Enciclopedia Archeologica I. A–B. Istituto della Enciclopedia Italiana. Roma*, 302–310.
- Vendégségben őseink háza táján. A szolnoki Damjanich János Múzeum új állandó régészeti kiállítása. *Jászkunság* XLII, 221–232.
- PÄFFGEN, B., Die Ausgrabungen in St. Severin zu Köln. Teil 1–3. *Kölner Forschungen. Band 5*, 1–3. Mainz 1992. (Recenzió) *ActaArchHung* 48, 357–359.
- Ausgewählte Probleme der europäischen Landnahmen des Früh- und Hochmittelalters. Methodische Grundlegendendiskussion im Grenzgebiet zwischen Archäologie und Geschichte. Hrsg. von M. MÜLLER-WILLE–R. SCHNEIDER. Sigmaringen 1993–1994. (Recenzió) *ActaArchHung* 48, 359–362.

1997

- The Huns. In: *History of Humanity, Vol. III. From the Seventh Century BC to the Seventh Century AD.* UNESCO Paris, 242–243.
- Intercisától Dunapentele mezővárosig (433–1833). *Élet és Irodalom* 46/27, 1997. július 4., 9.
- Dienes István (1929–1995). *JAMÉ XXXVII–XXXVIII*, 95–96, 11–33.
- Bronzefunde aus Rumänien. Bearbeitet und redigiert von T. SOROCEANU. *Prähistorische Archäologie in Südosteuropa. Band 10.* Berlin 1995. (Recenzió) *ActaArchHung* 49, 296–298.
- IATRVS-KRIVINA. Spätantike Befestigung und frühmittelalterliche Siedlung an der unteren Donau. Band V. Studien zur Geschichte des Kastells Iatrus (Forschungsstand 1989). *Schriften zur Geschichte und Kultur der Antike* 17. Berlin 1995. (Recenzió) *ActaArchHung* 49, 314–315.
- A forradalmár halála. *Dunaújvárosi Hírlap* VIII/273. 1997. november 22, 6.
- Dunapentele története a honfoglalástól a 19. század közepéig. Intercisa Múzeum [2. bővített kiadás]. Dunaújváros.
- A honfoglaló magyarság régészeti hagyatékának társadalomtörténeti tanulságai. A temetők szerkezetének vizsgálata (1944–1996). MT CIV, 1997/12, 1451–1461.

1998

- Az Árpádok korai várai. *Ethnica* kiadás. Szerk. UJVÁRY Z. (2. bővített kiadás). Debrecen.
- Das langobardenzeitliche Gräberfeld von Hegykő, Komitat Győr-Sopron. In: *Man and the animal world: studies in archaeozoologie, archaeology, anthropology and paleolinguistics in memoriam Sándor Bökönyi.* Ed. P. ANREITER. Archaeolingua. Budapest, 64–76.
- Az avarok emlékei Magyarországon. Kiállítás a zamárdi avar temető leleteiből. *História* XX, 1998/1, 33–34.
- Die Archäologie in Ungarn und die ungarische Landnahme. *ActaArchHung* 49, 1997, 345–362.
- István Dienes (1929–1995). *ActaArchHung* 49, 1997, 327–343.

Bírálat Kovács László, A kora Árpád-kori magyar pénzverésről írt akadémiai doktori disszertációjáról. NK XCVI-XCVII (1997–1998), 27–29.

A magyarok és a X. századi Európa. In: Magyar művelődéstörténet. Szerk. KÓSA L. Budapest, 40–53.

Az elfelejtett negyedszázad. Baráti emlékek Tamás Istvánról. Árgus IX, 1998/6, 37–46.

1999

A kisdorogi római téгла lelőhelyéről és előkerülési idejéről (Über Ort und Zeit des Fundes des römischen Ziegelzeichens aus Kisdorog). In: Pannoniai Kutatások. A Soproni Sándor emlékkonferencia előadásai (Bölcske, 1998. október 7.). Szerk. GAÁL A. Szekszárd, 11–19.

The Hungarians and Europe in the Tenth Century. In: A Cultural History of Hungary. From the Beginning to the Eighteenth Century. Ed. L. KÓSA. Budapest, 42–59.

Szilágysomlyó. Magyar Múzeumok V. 1999/4, 27–29.

Attila. Valóság és mitikus torzkép. Rubicon X, 1999/9–10, 16–22.

2000

A magyarok és Európa a 9–10. században. História Könyvtár, Monográfiák 12. Szerk. GLATZ F. História-MTA Történettudományi Intézete, Budapest.

Die ungarische Kampftechnik in den Feldzügen gegen Europa. In: Europas Mitte um 1000. Beiträge zur Geschichte, Kunst und Archäologie. Band 1. Hrsg. A. WIECZOREK–H.-M. HINZ. Stuttgart, 225–230.

Magyar hadművészet – támadó hadjáratok Európa ellen. In: Európa közepe 1000 körül. Történelmi, művészeti és régészeti tanulmányok. Szerk. A WIECZOREK–H.-M. HINZ. Stuttgart, 141–144.

A pentelei Öreghegy és Intercisa erődjének története a késő római időktől a török kiűzéséig (324–1686). In: Dunaújváros története. Dunaújváros, 69–78.

Ein frühawarisches Gräberfeld in der Unio-Sandgrube von Várpalota. ComArchHung 2000, 123–160.

A képzelt bizánci „fenygetés” korszaka. Tévhitek és cáfolatok. História 22, 2000/1, 7–9.

A kalandozó magyarság veresége. A Lech-mezei csata valós szerepe. História 22, 2000/3, 5–7.

Metallfunde der mittleren Bronzezeit aus Mezőfalva-Bolondvár (Komitat Fejér, Ungarn). In: Á la Recherche de l'Homme Préhistorique. Volume commémoratif de Miklós Gábori et de Veronika Gábori-Csánk, sous la direction de Zs. MESTER et Á. RINGER. ERAUL 95, Liège, 83–92, Taf. I–II, Abb. 1.

Az elfelejtett negyedszázad. Baráti emlékek Tamás Istvánról. In: Új Üzenet. Dunaújvárosi Antológia. Dunaújváros, 57–71.

2001

Erdély a magyar honfoglalás és államalapítás korában. In: Erdély a keresztény magyar királyságban. Erdélyi Tudományos Füzetek 231. Kolozsvár, 69–87.

Várak Szent István korában. In: Államalapítás, társadalom, művelődés. Társadalom- és Művelődéstörténeti Tanulmányok 27. Budapest, 101–106.

Heves város településtörténete az újkőkortól az Árpád-korig. In: Tanulmányok Hevesről. Szerk. PETERCSÁK T. és SZABÓ J. J. Heves, 7–29.

Az „Északi”-Donyechez. (Szó- és szólásmagyarázatok.) Magyar Nyelv XCVII.3, 2001. szeptember, 329–330.

Die Awarenfeldzüge und der Untergang der byzantinischen Provinzen an der Unteren Donau. In: Kontakte zwischen Iran, Byzanz und der Steppe im 6.–7. Jh. Hrsg. Cs. BÁLINT. Varia Archaeologica Hungarica X. Budapest–Napoli–Roma 2000, 163–183.

Befejező ásatás a bezenyei langobard temetőben (1964) (Finishing Excavations in the Langobard Cemetery of Bezenye – Schlussgrabung im langobardischen Friedhof von Bezenye). Arrabona 39/1–2, 189–212.

László Gyula köszöntése. In: László Gyula 1910–1998. Emlékkönyv. Szerk. BALASSA I., LÁSZLÓ E. Budapest, 308–311.

2002

Les Huns. Le grand empire barbare d'Europe (IVe–Ve siècles). Paris.

SOMOGYI, P., Byzantinische Fundmünzen der Awarenzeit. Monographien zur Frühgeschichte und Mittelalterarchäologie. Hrsg. F. DAIM. Bd. 5. Innsbruck 1997. (Recenzió) MFMÉ-Studia Archaeologica VIII, 477–479.

BÓNA, I.–NAGY, M.: Gepidische Gräberfelder am Theißgebiet I. Monumenta Germanorum Archaeologica Hungariae Vol. 1. Monumenta Gepidica. Red. †I. BÓNA, É. GARAM, T. VIDA. Budapest.

From Dacia to Erdőelve: Transylvania in the Period of the Great Migrations (271–896). In: History of Transylvania. Vol. I. From the Beginnings to 1606. Eds. L. MAKKAJ and A. MÓCSY. Atlantic Studies on Society in Change No. 106. Eastern European Monographs DLXXXI. New York, 139–329.

A magyarok és a X. századi Európa. In: Magyar művelődéstörténet. Szerk. KÓSA L. Budapest (2. javított kiadás), 40–53.

2003

SOMOGYI, P., Byzantinische Fundmünzen der Awarenzeit. Monographien zur Frühgeschichte und Mittelalterarchäologie. Hrsg. F. DAIM. Bd. 5. Innsbruck 1997. (Recenzió) ActaArchHung LIV, 294–296.

2004

„Barbarische“ Nachahmungen von spätrömischen Goldmünzen im Bereich der Hunnen und Germanen im Karpatenbecken. In: „Quasi liber et pictura“. Tanulmányok Kubinyi András hetvenedik születésnapjára – Studies in honour of András Kubinyi on his seventieth birthday. Szerk. KOVÁCS GY. Budapest, 81–85.

2006

A magyarok és a X. századi Európa. In: Magyar művelődéstörténet. Szerk. KÓSA L. Budapest (3. kiadás), 52–68.

Összeállította: B. HORVÁTH JOLÁN

ALOJZ HABOVŠTIK (1932–2000)

2000. június 11-én hosszan tartó, súlyos betegség után elhunyt Alojz Habovštík, a szlovák településkutatás nemzetközi híró régésze, a Szlovák Nemzeti Múzeum egykori igazgatója.

1932. május 9-én született Árva megyében, az Alsókubintól északkeletre fekvő Kriván. Kriva az egykori turdossini járáshoz tartozott. Fényes Elek azt írta róla, hogy 663 szlovák (az akkori szóhasználat szerint: tót) és 12 zsidó lakja, akiknek fő foglalkozásuk a gyolcskészítés és a vele való kereskedés. A Magyar Korona országainak 1873-ban kiadott helységnévtára 118 házat és 733 szlovák lakost említ a településen. Alojz Habovštík e színszlovák faluban töltötte gyermekkorát, szüleinek segített a gazdálkodásban. Ekkor érte súlyos balesete is: szecskavágás közben elveszítette egyik karját.

A szintén Árva megyei Trstenán érettségizett, majd 1952-től 1957-ig a pozsonyi egyetemen végezte felsőfokú tanulmányait. Itt ismerkedett meg a szlovák településkutató régészek első generációjának tagjaival: Vojtech Budinský-Kričkával, Ljudmila Kraskovskával és Polla Bélával. Későbbi pályájára való felkészülésében igen fontos szerepe volt annak, hogy két szemesztert Prágában tanult, a híres Károly Egyetemen. Itt ismerkedett meg a középkori településkutatás módszertanával, és tett szert jártasságra az oklevélolvasásban, továbbá a középkori latin nyelvben. Az egyetem sikeres elvégzése után 1957-ben a Szlovák Tudományos Akadémia nyitrai Régészeti Intézetébe került, ahol már az első évektől jelentős feltárásokat vezetett. A fiatal szakember tudományos látókörének kibővüléséhez jelentősen hozzájárult, hogy 1966–1967-ben Humboldt-ösztöndíjjal egy esztendő tölthetett Göttingenben.

Munkásságának e korai időszakában két legfontosabb feltárása a magyar történelem szempontjából igen fontos Kisbényben végzett ásatása volt, valamint az ógyallai határban részben megkutatott falutelepülés. Ez utóbbiról jelent meg első tanulmánya (SLA 9/1961, magyarul: Szovjet Régészet 21/1965), amelyre a magyar középkori falukutatás atyamestere, Méri István több dolgozatában is dicsérően hivatkozott. A fiatal szlovák szakember már ekkor jól tájékozódott a magyar történeti és régészeti szakirodalomban, dolgozatában tanújelét adta, hogy jól kiismeri magát a terpen, és megfigyelései alapján önálló következtetéseket von le, nem pedig a korábban kialakult sémákat követi. Így például nem csatlakozott azokhoz a szomszédos országokbeli kutatókhoz, akik az Árpád-kori cserépüstöket bármilyen népességgel kapcsolatba hozták, csak hogy ne kelljen azokat magyar fazekasterméknek elismerni. Ő Szőke Béla azóta többszörösen is igazolt álláspontjára helyezkedett, amelyet rajta kívül akkoriban csak az erdélyi Chişvasi-Comşa Mária vallott. Ugyancsak nagy jelentőségű kisbényi ásatásairól is beszámolt rövid német nyelvű ismertetőjében (Frühmittelalterliche Wallanlage und romanische Bauten in Bina. Nitra 1966). Mivel többségében magyar nyelvterületen végzett ásatásokat, és munkásai is magyarok voltak, tőlük igyekezett magyarul tanulni, nem is sikertelenül. Későbbi dolgozataiban láthatjuk, milyen tájékozott volt a magyar szakirodalomban – alaposan ismerte például Méri István és Szabó István munkáit.

1969-ben munkahelyet váltott: a pozsonyi Szlovák Nemzeti Múzeum munkatársa lett, ahol ekkoriban alakult meg a középkori osztály. Tudományos érdeklődésének középpontjában tovább-

ra is a középkori települések kutatása áll, ám egyre kevesebb ideje marad a terepmunkára, egyre több időt és erőt szentel az elméleti és gyakorlati muzeológiának – különösen azt követően, hogy 1977-ben kinevezik a legnagyobb szlovákiai múzeum igazgatójának, amely tisztséget 1989-ig tölti be. Komoly tekintélyt szerez magának a nemzetközi muzeológiai szervezetekben, elsősorban az ICOM különböző bizottságaiban, gyakran utazik a harmadik világ országaiba múzeumi tanácsadóként, számos konferencia résztvevője és előadója. És természetesen múzeum-igazgató. Méghozzá Lojzi barátom a múzeum-igazgatóknak ahhoz a válfajához tartozott, akik az idők folyamán rájöttek, hogy az a biztos, ha mindent maguk csinálnak. Így aztán szegény éppen csak takarító nem volt saját múzeumában, de azt nála lévén jól megfigyelhettem, hogyan végzi a titkárnő, az igazgatóhelyettes és a gondnok munkáját egyszerre és egy személyben. Talán abból is adódott ez, hogy rendkívül udvarias, szívélyes és megértő ember volt. Alighanem ezért nem akarta tapintatlanul munkatársai tudomására hozni, hogy miért is kapják a fizetésüket. Igazgatói működése idején igen jó személyi és szakmai kapcsolatot alakított ki számos hazai és külföldi múzeummal, köztük a Magyar Nemzeti Múzeummal. Ekkor vált rendszeressé a két intézmény között a kutatók cseréje, a szakmai együttműködés és a közös rendezésű kiállítások.

Igazgatói tevékenységének fontos eredménye, hogy a múzeum a korábbinál jóval több szakmai kiadványt jelentetett meg. Különösen színvonalasak voltak a történeti és régészeti évkönyvek. Szerteágazó, más irányú feladatai és gyakori utazásai ellenére maga sem adta fel a tudományos tevékenységet. Készülő monográfiájának egyes részleteit sokszor repülőtereken várakozva, konferenciák szüneteiben írta. A sokáig készülő munka végül 1985-ben jelent meg, *A középkori falu Szlovákiában* címmel (Stredoveká dedina na Slovensku. Bratislava 1985). A 386 oldalas könyv az egykori Felvidék középkori falvainak kutatási eredményeit összegzi, ideértve a falvakat, a bennük található egyházi épületeket és birtokközpontokat. Talán említenem sem kellene, hogy a munka alapvető fontosságú a magyar szakemberek számára is. Szerzője egyébként messzeemenően figyelembe veszi a magyarországi kutatások eredményeit is. Művének fontosabb eredményeit vagy azok tovább finomított részleteit idegen nyelven is közzétette az összefoglaló kö-

tetekben (Archäologische Siedlungsforschung in der Slowakei. In: Genetische Siedlungsforschung in Mitteleuropa und seinen Nachbarräumen. Hrsg. K. Fehn et al. Bonn 1988, 673–700; Der Beitrag der Archäologie zur Wüstungsforschung in der Slowakei. In: Siedlungsforschung. Archäologie – Geschichte – Geographie, Bd. 12. Hrsg. K. Fehn et al. Bonn 1994, 143–153). 1989-ben részt vett a népi építészetéről rendezett miskolci tanácskozáson, amelynek kötetében összefoglaló jellegű előadása magyarul is megjelent (Régészeti adatok a középkori népi építészet tanulmányozásához Szlovákiából. In: Népi építészet a Kárpát-medence északkeleti térségében. Szerk. Cseri M.–Balassa M. I.–Viga Gy. Miskolc–Szentendre 1989, 7–20).

A pozsonyi vár rekonstrukciójának elkészülte után még ő irányította a reprezentatív régészeti-történeti kiállítás megrendezését. A direktori terhek letétele után 1990-től újból visszatért a gyakorlati régészethez. Ifjúkorának színhelyére tért vissza, Kisbénybe. 1991-ben az UISPP Pozsonyban rendezett XXII. kongresszusán már erről tartott előadást, amely német nyelven meg is jelent a kongresszusi Actes... 4. kötetében, 1993-ban (102–109. o.). Időközben hozzászólott másik korábbi ásatásának feldolgozásához is. 1972-től 1976-ig végzett feltárásokat az I. Géza királyunk által 1075-ben alapított garamszentbenedeki apátság területén. 1994-ben Štefan Holčíkkel írtak összegző jellegű rövid beszámolót (in: Dejiny a kultúra rehol'nych na Slovensku. Trnavská univerzita 1994, 137–149), majd 1996-ban a kolostor vízellátó rendszeréről közölt francia nyelvű dolgozatot.

Az újabb tudományos tervek megvalósítását azonban megakadályozta egyre súlyosbodó betegsége. Nem sokkal halála előtt, a nyitrai Régészeti Intézet félszázados jubileumi ünnepségén találkoztunk utoljára. Akkor már túl volt a rendkívül súlyos operáción, és reménykedett, hogy az orvosok majd legyőzik a gyilkos kórt. Az ő esetében azonban ez sajnos nem sikerült. Bevégzetlen munkái az utána következőkre maradtak, akik remélhetőleg jól sáfárkodnak ezzel az értékes örökséggel. Mi, akik ismertük, emléünkben őrizzük meg rokonszenves alakját, és nagyra becsüljük szakmai életművét, amellyel jelentősen közelebb vitt bennünket közös múltunk megismeréséhez.

FODOR ISTVÁN

BALAGURI EDUÁRD
(1931–2004)

2004. január 5-én – szokásához híven a kora reggeli órákban – hívott fel utoljára telefonon, hogy elmondja újévi jókívánságait. Örömmel újságolta azt is, hogy éppen kilábalt egy kellemetlen influenzás megbetegedésből, és máris elkezdett szervezni egy kijevi magyar–ukrán akadémiai tanácskozást, kérvén, hogy javasoljak magyar kollegákat. Csak utólag derült ki, hogy az öröm korai volt. A leküzdöttnek vélt kórt újak követték, és január 26-án agyvérzés következtében, életének 73. évében elhunyt Balaguri Eduárd, az Ungvári Egyetem régészprofesszora, egykori dékánja, Kárpátalja méltán legismertebb régész szakembere, a kárpátaljai régészek, történészek, tanáremberek több nemzedékének nevelő mestere és sokunk jó barátja.

Életpályája a Kölcsey sorai nyomán nemzeti hírességgé lett Huszton kezdődött, itt látta meg a napvilágot 1931. szeptember 24-én. Hároméves korában családja búcsút mondott a Tisza-parti bús dűledékeknek, és Ungvárra költözött. Ez a város lett Eduárd végső és immár örök lakhelye is. 1949-ben itt végezte el a középiskolát, majd ezt követően egy évet az ungvári téglagyárban dolgozott. (A „munkára nevelést” mindennél előbbrevalónak tartó szovjet rendszerben az egyetem előtt szinte mindenkinek kötelező volt legalább egy évet fizikai munkával tölteni. Eduárd még szerencsésen megúsza, mert akit behívtak katonának, annak abban az időben még három-öt évet kellett lehúznia a szanatóriumnak egyáltalán nem nevezhető Vörös Hadseregben.) 1950-től az akkor újonnan alakult Ungvári Egyetem történészhallgatója lett. Itt ébredt fel érdeklődése a régmúlt korok történelme iránt, és amikor öt év múlva kézhez kapta diplomáját, úgy döntött, nem a tanári, hanem a kutatói munkát választja életcéljának. Az Ungvári Helytörténeti

Múzeum munkatársa lett. Itt ismerkedett meg K. V. Bernjakoviccsal, aki az első diplomás régész volt Kárpátalján. Az ő hatására kötelezi el magát Eduárd végleg a régészet mellett, és tanácsára 1958-ban jelentkezik aspirantúrára az Ukrán Akadémia Régészeti Intézetének lemergi (Ivovi) részlegébe. A sikeres felvételi után az elkészítendő értekezés témája a Dnyeszter-vidék késő bronzkora lett, a Noa-kultúra itteni emlékeinek összefoglaló értékelése. A hároméves aspiránsi képzés letelte után, 1961-től élete végéig az Ungvári Egyetem lesz a munkahelye, ahol kezdetben előadó tanár, 1963-tól docens, 1985-től egyetemi tanár, 1993-tól tanszékvezető egyetemi tanár, 1991-től 1996-ig a Történettudományi Kar dékánja. 1965-ben védte meg kandidátusi, 1983-ban pedig akadémiai doktori értekezését. Ez utóbbi – amely Kárpátalja bronzkori történelmét összegzi – csak nemrég jelent meg nyomtatásban (Naselenie Verhnego Potis’ja v épohu bronzy. Užgorod 2001).

Már szűkebb szakterületének megválasztása is azt igazolja, hogy – sokaktól eltérően – valóban szülőföldjének régmúltja vonzotta, nem pedig a gyors szakmai és társadalmi karrier. Ez utóbbit ugyanis azok futották be a legkönnyebben, akik Kárpátalja „ősi szláv múltját” kutatták, pontosabban erről írkáltak a politikai propagandát szolgáló cikkekcskéket, mindegyre bizonygatván, hogy itt a szlávok az „őslakók”, s ez a terület része volt a Kijevi Oroszországnak is. (Ami ugyanolyan történeti képtelenség, mint amilyen földrajzi képtelenség, amikor valaki Munkácson, Ungváron vagy Beregszászban „kárpátontúlinak” mondja magát.) Amikor tehát a szovjet birodalom 1944-ben egyszerűen bekebelezte Kárpátalját, nem történt más, mint az ősi ukrán területek „újraegyesítése”. E botcsinálta „historiku-

sokat” láthatóan cseppet sem zavarták a történeti források vallomásai, de még az az egyszerű tény sem, hogy a XVI. század előtt nemcsak Ukrajna, de még ukrán nyelv és ukrán etnikum sem létezett. Igaz, Balaguri Eduárd is írt a kárpátaljai szlávok régészeti hagyatékáról (ami valóban létezik), és nem vonhatta ki magát néhány propagandisztikus tanulmánykötet társszerzősége alól sem, de mindig távol tartotta magát a politikai célzatú történelemhamisítástól, és nem süllyedt bele a helyi szakmai provincializmusba.

Őt megelőzően Kárpátalja őskorát szinte kizárólag lelkes amatőrök kutatták. Igaz, köztük az első a kiváló Lehoczky Tivadar (1830–1915) volt, az egyetemes magyar régészet jelentős alakja, a jeles gyűjteménnyel rendelkező munkácsi múzeum alapítója. (Ez a gyűjtemény az 1960–1970-es években az ungvári múzeumba került át.) Őt az első világháború utáni cseh érában Jankovich József és Szova-Gmitrov Péter követte – nagyságrendekkel szerényebb színvonalon. Igaz, Jaroslav Böhm és Jan Eisner is foglalkozik e vidék őskorával, a rendszeres régészeti kutatások megindulása azonban még ebben az időszakban is várat magára. Nem volt ez másképp a szovjet korszak kezdeti évtizedeiben sem, és ezen a téren az igazi változást Balaguri Eduárd munkássága hozta meg. (Vö. Jankovich J.: A munkácsi Lehoczky-múzeum régészeti ásatásai a cseh megszállás alatt. Zorja – Hajnal 2/1942, 290–303; Szova-Gmitrov P.: Ungvár őskora. Ungvár 1943.)

A Kárpátalján kibontakozó régészeti feltárások szempontjából döntő jelentőségű volt az egyetemi régészeti kutatócsoport létrehozása 1971-ben, amelynek megszületése és megszervezése Balaguri Eduárd érdeme. Az egyetem és a helyi műemlékvédelem vezetőinek támogatását is megszerezte ahhoz, hogy az új munkacsoport elérje kitűzött célját – az építkezések és egyéb földmunkák alkalmával előkerülő régészeti leletek megmentését. Élénk tevékenységükről évente olvashattunk a Moszkvában rendszeresen megjelenő *Arheologičeskie otkrytija* című kiadványsorozatban, amely a rövid ásatási beszámolókat tette közzé. 1971 és 1991 között több mint háromszáz lelőhelyen végeztek tervásatást vagy leletmentést, és múlhatatlan érdemük van abban, hogy a régészeti leletek ezrei nem kerültek ebek harmincadjára. Aki csinált ilyesmit, jól tudja, milyen nehézségekkel, idegőrlő küzdelmekkel jár a nagyszabású munkálatok előkészítése, szervezése és lebonyolítása. Itt mutatkoztak meg igazán Balaguri Eduárd szervezési adottságai és pozitív emberi kvalitásai. Az orosz és az ukrán akadémia elnökével ugyanúgy szót tudott érteni, mint az ilosvai traktorossal. Rövid idő alatt a kárpátaljai régészet igazi diplomatája lett, aki az egykori

birodalom határain belül és kívül is jó munkatársakra és igaz barátokra lelt.

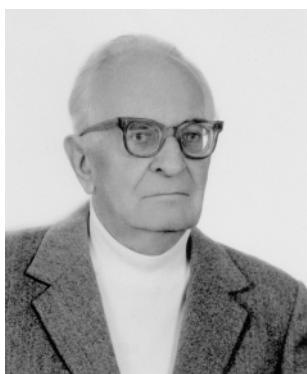
Magam először 1964-ben találkoztam személyesen az akkor még fiatal ungvári docenssel, amikor a szovjet régészeti diákkonferenciát abban az akkor még erősen magyar múltjára emlékeztető Ung-parti városban rendezték, ahol egykor édesapám katonáskodott. (Én a Lomonoszov Egyetem küldötte voltam Sztjepánov barátommal egyetemben.) Nem akkor, csak néhány évvel később kerültünk baráti kapcsolatba. Eduárd ugyanis résztvevője volt az 1960-as évek végén az emlékeztető szegedi régészeti konferenciáknak, amelyeket felváltva szervezett a szegedi egyetem és a múzeum. Később – amikor már az utazások is könnyebbé váltak – egyre gyakrabban tűnt fel a Nemzeti Múzeumban vagy Nyíregyházán, és találkozhattunk vele a gyakori szlovákiai, kisvezekényi összejöveteleken is. A magyar szakemberek és könyvtárak is sokat köszönhetnek neki, hiszen mindig ellátta őket a nehezen hozzáférhető ukrainai kiadványokkal, és ha valakinek Ungvárra vezetett az útja, tapasztalhatta Eduárd baráti vendégszeretetét.

A magyar régészet általában is sokat köszönhet neki. Többek között elsősorban azt, hogy a nehéz 1990-es évek elejétől pártfogásába vette a korábbi ásatója által cserbenhagyott tiszacsomai honfoglalás kori temetőt. Bár szűkebb szakmai érdeklődésétől ez a korszak eléggé távol esett, munkatársaival – főként V. Kotigoroskóval – együtt részt vett az ásatásokon, és igyekezett minél több támogatót szerezni, hogy a feltáráshoz szükséges anyagiakat elő lehessen teremteni – s tette ezt nem mindig barátságos környezetben. Két évig együtt dolgoztunk az ásatáson, nagy egyetértésben és barátságban. Szomorú, hogy idén már csak emlékezni tudunk rá, mert ő már végleg kiköltözött az ungvári Kálvária-dombrára azon a barátságtalanul hideg téli napon. Akkor is nagyon fájó ez, ha tudván tudjuk: sokan sokáig őrzik emlékeztükben rokonszenves alakját. Féltő, hogy méltó utódjára még sokáig kell várni.

Tudományos és egyetemi munkásságáról jó áttekintést adnak a hetvenedik születésnapja alkalmából megjelent emlékkötetek. Az évfordulóra kiadott tanulmánykötet, amely a *Carpatica* című sorozat 13. kötete (Davnja istorija Ukrainy i sumižnyh regionov. Jubilejnyj zbirnyk na česť 70-riččja vid dnja narodženyja professora Éduarda Al’bertoviča Balaguri. Užgorod 2001) tartalmazza teljes bibliográfiáját, az egyetemi évkönyv különszáma (Naukovyj Visnyk Užgorods’kogo nacional’noho universitetu. Serija istorija, vyp. 6, 2002) pedig főként egyetemi munkásságáról emlékezik meg.

FODOR ISTVÁN

KRETZOI MIKLÓS
(1907–2005)

2005. március 13-án, életének 99. évében elhunyt Kretzoi Miklós, a hazai és nemzetközi őslénytani kutatás doyenje, a debreceni (volt) KLTE Állattani és Embertani Tanszékének nyugalmazott egyetemi tanára, a rudabányai prehominida leletek feltárója és első leírója.

Kretzoi Miklós 1907. február 9-én Budapesten született, Kretzoi Péter és Nonn Emília festőművész-iparművészek egyetlen gyermekeként. Budapesten járt elemi iskolába, amelynek első négy évét – másfél év alatt – magánúton végezte el. A budai Ciszterci-Rendi Szent Imre Gimnáziumban érettségizett 1925-ben. Érettségi után beiratkozott a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem természettudomány-földrajz szakára, majd a második évtől szabad bölcész lett (1925–1929). Egyetemi doktori szigorlatát a pécsi Erzsébet Tudományegyetemen 1930. május 13-án őslénytan-földtan-földrajz tárgykörökből Prinz Gyula (földrajz) és báró Fejérváry Géza (zoológia) professzorok előtt tette le. Egyetemi tanulmányai mellett már 1926 februárjától a Magyar Királyi Földtani Intézetben (MKFI) dolgozik, 1930-ig mint voluntőr (fizetés nélküli önkéntes munkatárs). 1930–33-ban kapcsolódott be a síkvidéki és talajtani térképészeti munkálatokba. 1933-tól 1941-ig az Eurogasco, majd 1938. július 30-tól a jogutód Magyar–Amerikai Olajipari Rt. (MAORT) térképező geológusa és geofizikusa – felmondása 1940. november 1-jei keltezésű. 1941-

től 1946-ig a Magyar Nemzeti Múzeum (MNM) (Országos Magyar Természettudományi Múzeum) Földtani–Őslénytani Tárában I. osztályú múzeumi segédőr, 1945-től múzeumőr, az újonnan szervezett „Gerinces-Őslénytani és Összehasonlító Csonttani Tár” vezetője, majd – ennek megszűnése után – 1947-től 1950-ig az Őslénytani tárban tárigazgató. 1950. március 1-jétől került vissza a Magyar Állami Földtani Intézetbe (MÁFI). Kezdetben a dunántúli földtani térképezésbe kapcsolódott be, majd 1951-ben átvette az ország első és legnagyobb ősgérinces gyűjteményének kezelését, amelyet 1956. augusztus 31-ig vezetett. 1953-tól megbízott osztályvezető, 1955-től osztályvezető. 1956. szeptember 1-jei hatállyal kinevezték a MÁFI igazgatójának. A tisztség alól 1957 decemberében kérte felmentését, amelyet 1958. február 15-én fogadtak el. Igazgatósága alatt az új szervezeti egységeket szakmai szempontok alapján földtani-területi, laboratóriumi és egyéb szakterületi igények szerint állították fel. Az Őslénytani Osztályt 1959 végéig vezette, majd 1960-tól mint főmunkatárs, 1969-től 1974-ig pedig mint tanácsadó kiemelt tudományos témáin dolgozhatott. 1970 és 1974 között a debreceni KLTE Állattani és Embertani Tanszékének tanszékvezető egyetemi tanára. 1974-től nyugalmazott egyetemi tanár. 1970 és 1978 között a rudabányai vasércbánya területén vezette a prehominida őslénytani lelőhely feltárását.

Egész életére kihatóan alapvetően két dolog érdekelte: az állatok és a csatahajók. Az első lett az életpályája, az utóbbi „naprakész” ismeretekkel örök hobbi. A könnyűatlétikai sportágak csúcseredményeit, azok változásait, természet adta korlátait is figyelemmel kísérte. A sportban az emberi szervezet teljesítőképessége – mint

mesterséges „egyéni mikroevolúció” – érdekelte. Édesanyja sejtbiológusnak, rákkutató orvosnak szánta. Elsőéves egyetemista volt, amikor rájött: a kötött tárgycsoportú tanmenet nem felel meg neki. Szabad bölcsész lett, így maga választhatta meg azokat a tantárgyakat, amelyeket önképzéséhez fontosnak tartott. Az őslénytan, állattan, földtan és földrajz köréből hallgatott kollégiumokat. Az egyetemre csak vizsgázni járt be, 1926-tól minden idejét az MKFI-ben tölti, az intézet ősem-lős maradványait rendezi és tanulmányozza.

Markánsan megfogalmazott kutatási célkitűzése a gerinces állatok fejlődéstörténetének alap-kutatás szintű tanulmányozása volt. Kezdetben herpetológusnak készült, de mivel a fejlődéstörténet – a meddő elméletek helyett – tényeket, adatokat igényel, a kihalt emlősállatokat választotta. Ehhez ideális hely volt az MKFI, ahol Kadić Ottokár (1876–1957) a csonthatározásban, Lambrecht Kálmán (1889–1936) a szakirodalomban való tájékozódásban, báró Nopcsa Ferenc (1877–1933) pedig az elvi-módszertani tudományos gondolkodás elsajátításában nyújtottak számára segítséget. Kadić Ottokár „Gerinces őslénytan” magántanári tárgyát és az ahhoz kapcsolódó „Oszteológiai gyakorlatok” címen meghirdetett kollégiumát is az MKFI-ben tartotta ezekben az években – ezeket Kretzoi Miklós ott helyben fel is tudta venni. Későbbi professzora, Méhely Lajos (1862–1952) első világháború előtt készített emlősmonográfiái tanították meg arra, hogyan kell az alapadatokból összefüggő gondolatsort felépíteni.

1926. július 27. és augusztus 22. között Kretzoi Miklós és Bogsch László – Kadić Ottokár vezetésével – az Aggteleki-barlang Róka- és Denevér-ágában, valamint a bükki Büdöspeszt-barlangban végeztek ásásokat. 1926 és 1929 között Kretzoi gróf Esterházy Móric költségén részt vett a gróf birtokán lévő csákvári „Báracsháza” (Esterházy)-barlang Kadić Ottokár által vezetett feltárásán. Az ásásról szóló előzetes jelentést Kadić Ottokárral együtt írták, amely már 1927-ben megjelent a *Barlangkutatás* 14–15. (1926–1927) kötetében. A csákvári barlang feltárását Kretzoi 1951-től több éven keresztül folytatta: a földtörténet és az élettörténet szempontjából teljesen új korszak gazdag leletanyaga került itt elő. A Magyar Barlangkutató Társulat 1927. április 1-jei szakülésén mutatta be a Büdöspeszt-barlang jégkori állatmaradványait és faunáját.

1927-ben Kretzoi részt vett a szeptember 4. és 10. között Budapesten megrendezett X. Nemzetközi Zoológiai Kongresszuson. Szeptember 6-án, a leningrádi prof. P. Sushkin elnök vezette VIII. szekcióban (Paläozoologie–Zoogeographie) –

Dr. D. Gorjanović-Kramberger (Zágráb), Dr. Lambrecht K. (Budapest), T. Jaczewski (Varsó) és Nagy E. (Debrecen) után ötödikként – tartja meg előadását a felidák filogenetikus rendszertanáról *Materialien zur phylogenetischen Klassifikation der Aeluroideen* címmel, amelyhez Dr. M. Hilzheimer (Berlin) és Dr. A. Jacobi (Drezda) szoltak hozzá. A macskaféle ragadozók fosszilis és recens taxonjainak máig érvényes evolúciós rendszertanát írta le. A három nagy fejezetből álló előadás – szövege 1929-ben jelent meg – már egy tökéletesen kiforrott, munkássága során mindvégig következetesen alkalmazott módszert és formát tükröz: a teljes leletanyag birtokában és az irodalom kritikus felhasználásával végzett rendszertani revízió, amelyet kristálytiszta logikával, „fundamentalista” nevezéktani ismeretek alapján készített el. A Német és Magyar Barlangkutatók 1927. évi kongresszusát szeptember 14. és 25. között szintén Magyarországon tartották. A kongresszusnak az MTA dísztermében megtartott közgyűlésén a Német Barlangkutató Szövetség elismeréseként az NBSZ főtítkára, Dr. Benno Wolf – az egyetemi hallgatók közül Bogsch László, Kessler Hubert és a szigorló orvos Saád Andor mellett – Kretzoi Miklósnak is „Barlangi medve bronzplakettet” adományozott. Szeptember 17-én délelőtt az egyetem Ásványtani Intézetének tantermében megrendezett szakülésen Kretzoi Miklós *Magyarország barlangjainak pleisztocén emlősfaunája és annak chronológiai jelentősége* címmel tartotta meg előadását, amelyhez Dr. G. Götzinger bécsi főgeológus és Dr. M. Hilzheimer, a Charlottenburgi Múzeum igazgatója szoltak hozzá.

1931-ben Kretzoi a királykúti sziklaodú sötétbarna rétegében tizenöt fajból álló glaciális faunát mutatott ki.

1931 januárjában a Berlin-Lipcse székhelyű Gebrüder Borntraeger kiadó nevében Prof. Dr. O. H. Schindewolf kérte fel Kretzoit a tizenhat kötetesre tervezett *Őslénytani kézikönyv* (Handbuch der Paläozoologie) Pinnipedia-val kiegészített Carnivora kötetének megírására. A szerződést 1931. március 20-i dátummal küldték el. Kretzoi kényszerű pályamódosítása miatt a kötet megírására azonban nem került sor. A magyarok közül rajta kívül csak báró Nopcsa Ferenc és Lambrecht Kálmán kaptak felkérést.

Mivel szűkebb szakterületén nem tudott elhelyezkedni, a MAORT-nál vállalt állást mint geológus (1933–1941). Feladata az volt, hogy a Dunától a Muráig és a Dráváig terjedő széles sávban kijelölje az olajfelhalmozódási helyeket. Elkészítette az 1–2 km vastag üledékmedence 8600 km²-es területének földtani térképét és 17 000 km²-es

területének földmágneses térképét. A meggyűrt rétegsorokban tizenkét boltozatot sikerült találnia, amelyekben olaj vagy olajszármazékok voltak. Szabad idejében szakirodalmat olvas. Külföldi tanulmányútajain kezdi el gyűjteni és alapozza meg hatalmas, egyedülálló gerinces-emplósállat témakörű szakkönyvtárát, amely a rudabányai prehominida leletek feldolgozásakor újabb témakörrel egészül ki. 1938-as munkajelentésében írta le először, hogy a különböző égövi tengerek eltérő élőlénytartalma (biomasszája) miatt a legkedvezőbb olajnyerési lehetőségek az arktikus tengertalazatból várhatóak. A cég vezetésének ekkoriban azonban más érdekeltségei voltak. Az északi olajkitermelés csak 1941-ben valósult meg.

1940-ben, a második bécsi döntés után az erdélyi egyetemekre történő kinevezési hullám következtében több kutatói állás is megüresedett. Kretzoinak egy ilyen állást sikerült betöltenie, amikor 1941-ben az MNM (Országos Magyar Természettudományi Múzeum) Földtani és Őslénytani Osztályán került státuszba. 1942. január 1-jétől I. osztályú múzeumi segédőr, április 8-tól – az 1943-as visszavonásig – osztályvezető. A tengeri üledékek mellett szükségessé vált a szárazföldi rétegek – üledékes medencék fiatal feltöltései – korbeosztásának és nevezéktanának elkészítése (1938–1941). 1942-ben a legfontosabb feltárások, ásatások a solymári Ördöglyuk barlangban, Gombaszögön és a Nagyvárad melletti Betfián folytak. A két alsó pleisztocén kori lelőhely feltárásával Kretzoi érdeklődése a gerinces faunák és a faunákat tartalmazó geológiai rétegek korrelációja felé fordult. Az európai negyedkori (pleisztocén) gerinces biosztratigráfiát a Bihar-faunahullám felállításával egy új egységgel egészítette ki. Ezen belül az egyik rövidebb időszakot Betfia-faunaszakasz néven különítette el. 1942-ben a Magyarhoni Földtani Társulat szakülésén *Ősgerinces leletek sztratigráfiai értékelése* címmel tartott előadást. 1942. október–novemberben katonai szolgálatot, 1943-ban több napos fegyvergyakorlatot teljesített.

1943-ban Kretzoi Miklós az MNM elnökségét vezető Tasnádi Kubacska András elnökségi titkárral együtt tervet dolgozott ki a 19. századi tudományos anyag preparálására, elhelyezésére, gyűjteményenkénti kezelésére. Az első 96 fiókos faszekrény az év végére készült el. Az új szekrényekbe a külföldi és a hazai ősgerinces anyag egy része került. Az egyes példányokról, lelőhelyekről és a korszakokról nyomtatott cédulakatalógusok készültek. A fiókos gyűjteményanyag végleges rendezése azonban csak több mint tíz évvel később valósulhatott meg. 1944-ben háromhónapos frontszolgálatra vitték Kretzoi.

1945 januárjában az MNM védelmére, illetve a bevonuló szovjet csapatok fogadására szerveződött csoport tagja. A múzeum épületében lakókkal együtt ügyeletet tartanak, mindkét ellenséges csapattal tárgyalnak, sebesülteket látnak el, majd a romok eltakarításában, a gyűjtemények rendezésében vesznek részt.

A Természettudományi Múzeum átszervezései során 1945. május 7-i dátummal létrehozták a „Fosszilis Emlősállatok Gyűjteményét” (Baross u. 13.), amelynek vezetésével Kretzoi bízta meg. 1945. május 25-én az MNM (Országos Magyar Természettudományi Múzeum) és a Magyar Földtani Intézet ősgérces anyagának elhelyezésével, a gyűjtemény felállításának és leltározásának elvégzésével, illetve az MFI igazgatóságával való tárgyalással és az írásbeli megállapodás előkészítésével bízzák meg. 1945. május 28-án elkészíti háromoldalas, 16 pontból álló „Pro Memoria” jegyzékét, amely így kezdődik: „A tudományos munka racionálisabbá tétele érdekében a m. kir. Földtani Intézet vezetősége elhatározta, hogy szorosan vett munkaterületén kívül eső gerinces-őslénytani és ősrégészeti gyűjteményét örök letétképpen a Magyar Nemzeti Múzeumnak (Országos Természettudományi Múzeum) engedi át.” Az átadott anyag szervezeteileg az Állattártól és a Földtani és Őslénytani Tártól független, önálló gyűjteményt képez. A múzeum Földtani és Őslénytani Tárának gerinces-őslénytani gyűjteményével, az MNM (Országos Történeti Múzeum) Régészeti Osztályának szubfosszilis háziállat-anyagával és az Állattár anyagából kiemelt recens komparatív osteológiai anyaggal létrejött az MNM (Országos Természettudományi Múzeum) Csonttani tára. A Földtani és Őslénytani Tár 1945 elején történt szétválása után Kretzoi javaslatot tesz a „Gerinces-Őslénytani és Összehasonlító Csonttani Tár” megalakítására, illetve új elnevezésére (1945. szeptember 6.). A szervezeti egység az iratokban Csonttár, Csonttani Tár/Osztály néven, vezetője pedig múzeumőrként, osztályvezetőként és igazgatóként is szerepel. A gyűjtemény kialakítására végül a Múzeum körüli központi épületben került sor. Kretzoi a számára oly fontos gyűjtemény létrehozásához energiát és időt nem kímélve kezd hozzá. A *Csonttár átköltöztetési munkálatairól és a további munkaprogramokról* szóló jelentése (1945. szeptember 18.) tudománytörténeti áttekintés és egyben tudomány-, illetve múzeumpolitikai esszé. A Csonttani Tár gyűjteményei között szerepel a „Holocén gerinces-leletek gyűjteménye” és a „Háziállat-történeti lelet-gyűjtemény” is, amelyeket 1953-ban majd csak Bökönyi Sándor tud létrehozni az MNM (Országos Törté-

neti Múzeum) Régészeti Osztályának keretein belül. A MÁFI ősrégészeti gyűjteményét örökös letétként 1949-ben Vértess László vette át, és csak 1951-ben került az MNM Őskőkori gyűjteményébe. Az Összehasonlító emlős-csontgyűjteményt Jánossy Dénes és Topál György 1957-ben hozta létre a Természettudományi Múzeum Óslénytárában.

Kretzoi Pogány Ö. Gáborral együtt részt vett az MNM-ben a B-lista előkészítéséhez felhasznált káderanyag szakmai feldolgozásában. „Szakszemponitú” B-lista elkészítésében való részvétele miatt 1946. augusztus 30-án – az Országos Természettudományi Múzeum főigazgatója a vallás- és közoktatásügyi miniszter és az MNM Tanácsa által jóváhagyva –, „a B-listázással előállott személyzeti nehézségek leküzdésére a Csonttani Tárat megszüntette”. Kretzoi ezután felszólították, hogy „tudományos munkája folytatása érdekében” címe, rangja, státuszbeli helyzetének meghagyásával hagyja el a Természettudományi Múzeumot, és foglalja el a MÁFI-ban rendelkezésére bocsátott munkahelyet. Áthelyezési kérelmét szeptember 2-án fogalmazta meg. A MÁFI-ba kerülésre azonban még várnia kell. 1946–1947 „megszakításokkal enyhített” betegeskedéssel telik.

Kretzoi tapasztalata és véleménye szerint feloldhatatlan ellentét feszült a múzeumban a „jó specialista” között, aki nem tud a mai (1945–1949) elvárásoknak megfelelő kiállítást rendezni, és a „mindenhez értő, komolyan semmit sem tudó”, de a nagyközönség igényeit remekül ismerő szakember között. A kettő ötvözete ritka egy személyen belül, együttműködésük pedig személyiségfüggő. Ezért javaslatot tett egy önálló Kiállítási Főigazgatóság megszervezésére, amelynek fő feladata lenne az MNM (esetleg az ország összes közgyűjteményeinek) anyaga alapján egy „kerek enciklopédikus egészet nyújtó, egységes, haladó szellemű, közérthető, tanító célzatú nemzeti kiállítás” megszervezése (1949. március 23.). 1949. április 27-én kelt levelében kéri a Természettudományi Múzeumba való visszahelyezését halaszthatatlan szakmai, személyzeti feladatok elvégzésére hivatkozva.

1950. március 1-jén kapta meg a MÁFI Óslénytani Múzeumi Osztályán kutatói kinevezését, majd később annak helyettes vezetője lett. Ott folytathatta a kutatásait, ahol közel negyedszázada kezdett el dolgozni, és ahonnan olyan rövid idő múlva kénytelen volt távozni. A kezdeti kis rendszertani csoportok (macskafélék 1929, szirénák 1941, 1951, 1953, antilopok, fókák 1941, kisragadozók, orrszarvúak, kecskék, pézsmatulkok 1942, őselefántok 1950) speciális vizsgálata után

zárt faunaegységekkel dolgozott. Az ásatások során (pl. Csákvár) világviszonylatban is jelentős leletanyagok kerültek az MKFI-be, amelyek feldolgozására lehetőséget kapott. Jelentősebb barlangi feldolgozásai: Betfia (1941), megyafai sziklaüreg (1942), diósgyőri Mexikói-barlang (1943), Jankovich-barlang (1957), a bakonyi barlangok (1962) és a görömböly-tapolcai kőfülke (1965) gerinces leletanyagai. Betfiai kismonográfiájában (1941) fogalmazza meg „paleoszociológiai” megfigyeléseit, ahol a barlangi faunákat a következő típusokba sorolja: medve fauna, nagyragadozó fauna, ősember fauna, kisragadozó fauna, ragadozó madár fauna, kígyó fauna és szakadék (behullott állatok) fauna. Az első négy faj összetétele erdei, az ötödiké (ragadozó madár fauna) extrém sztyepei jellegű. A Jankovich-barlang mikrofaunájának statisztikus vizsgálatával számította ki – hazánkban elsőként – a felső pleisztocén végi évi júliusi középhőmérsékletet (ún. „pocok hőmérő” 1957).

A legfontosabb ásatásokra és gyűjtésekre a Villányi-hegységben, Csákváron, Csarnótán, illetve Polgárdiban és Kislángon került sor. Kretzoi az 1952-ben rendezett Alföldi Kongresszuson ismertette az emlős faunahullámokra alapozott negyedkori biosztratigráfia vázlatát. A negyedkori emlős fauna fejlődést öt egymást követő típusba, faunahullámba sorolta. Az I–IV. pleisztocén kori, az V. holocén kori. A felső pleisztocén kori IV. faunahullámot négy faunaszakaszra osztotta (1953). 1956-ban megjelent villányi monográfiájában dolgozta ki az Európára érvényes alsó pleisztocén faunahullámokon alapuló korbeosztását. Ezt a gerinces őslénytan kisemlősökre alapozott finom rétegtani gyűjtési módszerével tudta elkészíteni. Ezen adatok statisztikus vizsgálata alapján a „pocok hőmérő” segítségével az utolsó 100 ezer év nyári – júliusi – középhőmérsékleteinek számszerű rekonstrukcióját először a Jankovich-barlang (1957), majd a közép-európai lelőhelyek leletanyagain (1961) lehetett elvégezni. A barlangi feltárások csontvizsgálatai alapján Kretzoi elkülönítette a barlangi medve és a rénszarvas dominanciájú faunákat Magyarországon (1957). Az *életföldtani vizsgálatok módszertani jelentősége és eddigi eredményei* című tanulmányában három pontban fogalmazza meg a legfontosabb feladatokat. 1. A tengeri üledékképződés megszakításait is kitöltő, a szárazföldi képződmények folyamatos rétegtani-őslénytani alapjainak meghatározása; 2. a típus-lelőhelyek kor- és fációs adatainak regionális kiterjesztése; 3. az őslénytani tagolás legkisebb időegységének, a fajlétőnek a további tagolása (1959). Földváriné Vogl Máriával a magyarországi fosszilis csontok fluor-

tartalmának kronológiai felhasználhatóságát vizsgálta (1961).

Vértés Lászlóval közösen 1965-ben készítették el a magyarországi gerinces faunák és a paleolit kultúrák sztratigráfiai és kronológiai korrelálását. A felső pleisztocént kronológiailag tíz szakaszra osztották: Süttő, Varbó, Subalyuk, Tata, Szeleta, Tokod, Istállóskő, Pilisszántó, Arka és Palánk. A holocén négy faunaszakasza: Bajót, Körös, Bükk és Alföld. 1969-ben jelent meg a magyarországi harmad- és negyedkori gerinces faunák szárazföldi biosztratigráfiája, amelynek Kretzoi a közép-európai korrelációját is elvégzi. A pliocén tíz, a pleisztocén négy (Villány, Bihar, Steinheim és ún. „névtelen” (vagy Utrecht) faunahullámra osztotta. Ez utóbbi felső pleisztocén korszak faunaszakaszok szerinti tagolása: Süttő, Varbó, Subalyuk, Tokod, Istállóskő, „névtelen”, Pilisszántó, „átmeneti” (Arka vagy Palánk).

Ugyanebben az időszakban kezdődik el a rudabányai ércbányák, az ún. Vilmos-bánya területén a 10–12 millió évvel ezelőtt élt ősi főemlős (primates) és emberelőd (prehominida) azóta világhírűvé vált, leggazdagabb európai leletkomplexumának feltárása és feldolgozása. A rudabányai ásatások első szakaszában, amelyet 1978-ig Kretzoi Miklós vezetett, négy különböző nemzetségbe sorolt ősi főemlős és emberszabású összesen hetvennégy maradványa került elő. A négy nemzetség a *Rudapithecus hungaricus* Kretzoi 1967, *Bodvapithecus altipalatus* Kretzoi 1974, *Anapithecus hernyáki* Kretzoi 1974 és az *Ataxopithecus serus* Kretzoi 1984. A feldolgozásáig az ásatónál lévő hetvennégy leletanyag Kretzoi Miklós, valamint a Központi Földtani Hivatal, a Magyar Állami Földtani Intézet, a Magyar Nemzeti Múzeum és a Magyar Tudományos Akadémia Régészeti Intézete akkori főigazgatóinak megállapodása alapján – az ásató kérésére – 1984. június 4-én letétként az MNM-be került. A leletekről hiteles másolatok készültek. Az Európában egyedülálló rudabányai ősnövénytan és őszállattani leletanyag áttekintése (1976-ban megjelent 1974-es Évi jelentés), majd az emberré válás leggazdagabb anyagának előzetes ismertetése után (1975) kezdte el Kretzoi annak monografikus feldolgozását. Az 1984–1990 között elkészült *The Fossil Hominoids of Rudabánya (North-eastern Hungary) and Early Hominisation* című, témájában kézikönyvként kezelhető monográfiáját Kovács Tibor főigazgató kitüntető tiszteletének és figyelmességének köszönhetően a kétszáz éves MNM jubileumi évfordulója egyik kötetként 2003. november 7-én, a Magyar Tudomány Napján az MNM-ben mutatták be. Hogy a kötetben foglaltak a szélesebb nyilvánosság számára

is megismerhetőek legyenek, és hogy Kretzoi rudabányai munkássága ne merülhessen feledésbe, az MNM Kretzoi Miklóst a 97. születésnapján megnyitott „Rudabánya és az emberré válás korai szakasza” című kamarakiállítással köszöntötte. A kiállításra készült vezetőben Kretzoi röviden összefoglalta nézeteit, megrajzolta a főemlősök korrigált törzsfáját, és megfogalmazta kétélyeit.

2005 februárjában Kretzoi az MNM-nek ajánlotta az emberré válás legfontosabb dokumentumairól, a leghíresebb emberszabású és korai emberleletekről készült értékes másolatgyűjteményét (Rudabánya: primatesek 53 tétel (250 db), primates-hominida leletek 345 tétel (423 db), továbbá az emlősök (80 tétel) és madarak (249 tétel) összehasonlító csontgyűjteményét).

Az emlősszállatok rendszertanában a praeokupált junior (később publikált) homonima nevek korrigálásával kezdte nevezéktani munkásságát (1929, 1941, 1942, 1947). Közel fél évszázados anyaggyűjtés után készülhetett el az emlősszállatok rendszertani-nevezéktani áttekintése, amelyet feleségével, Kretzoi Máriával szerkesztett végső formába: 2000-ben jelent meg Leidenben.

A magyarországi gerinces faunák kialakulásának (1963, 1964) és fejlődésének (pl. arvicolák 1964, spalacidák 1971, medvék 1971) tanulmányozása mellett kutatásait kiterjesztette a biosztratigráfia és a rétegtan kapcsolatainak vizsgálatára is. Krolopp Endrével közösen közlik az alföldi mélyfúrások gerinces és malakológiai faunadokumentációit (1972).

1974-ben elindította a *Fontosabb szórvány leletek a MÁFI Gerinces gyűjteményében* című cikksorozatot, amelynek 1–2., 5–7. részét ő írta (1976–1982). Az őslénytani gyűjtemények „szórvány” leletei finom rétegtani felhasználásra kevésbé alkalmasak. Faunisztikai „fölélesztésükre” vállalkozott Kretzoi, amikor tizenkét nagyemlős előfordulási gyakoriságát vizsgálta. A magyarországi adatokat más európai régiókkal összehasonlítva az egyes fajok (fajcsoportok) felső pleisztocén elterjedésének dinamikáját tudta felvázolni (1978).

Geomorfológiai-biosztratigráfiai korreláció felhasználásával Pécsi Mártonnal összeállította a Pannon-medence kialakulásának és kronológiájának vázlatát (1981, 1982). A pleisztocén három faunahulláma: Villányium, Biharium, Peribaltium. A felső pleisztocén (Würm) paleontológiai-archaeológiai faunaszakaszok nevei: Süttő, Varbó, Subalyuk, Tata, „ismeretlen”, Szeleta, Tokod, Istállóskő, „névtelen”, Pilisszántó, Arka-Ságvár (1981). Később a Peribaltium elnevezés helyett a Pilisium került bevezetésre; ennek alsó

alemelete Solymárium (= Oldenburgium), felső alemelete Szántóium (= Utrechtium). A felső pleisztocén faunaszakaszai: Süttő, Varbó, Subalyuk, Tata, Érd, Szeleta, Tokod, Istállóskő, Pilisszántó, Arka-Ságvár, Szekszárd (1982).

1982-ben Kretzoi javaslatot tesz a tengeri Tethys és a szárazföldi Parathetys sztratigráfiai korrelációjára. Kidolgozza a Kárpát-medence felső harmadkori és negyedkori kontinentstörténetét és biosztratigráfiáját (1983), amelyet kiterjeszt Közép-Európa, valamint a Hipparion faunák alapján az eurázsiai szárazföld felé (1985).

Kretzoi a Nopcsa-féle paleofiziológia művelésével és annak továbbfejlesztésével, a statisztikus evolúció („mozaik-evolúció”) elméletének kidolgozásával nemcsak az egyes emlősfajok fejlődésének folyamatát tudta rekonstruálni, de a rudabányai primates és prehominida leletek felhasználásával a hominida-evolúciót is új megvilágításba tudta helyezni (2002).

A régészeti kutatásokhoz kapcsolódva meghatározta és feldolgozta Tata (1964), Érd (1968) és Vértesszőlős (1964, 1990) paleolit települések állatcsont anyagát. Az érdi leletanyagon kidolgozott vadászati módszertani és húshasznosítási rekonstrukció – a talált csontokat fej-, törzs-, húsos végtag-, száraz végtag- és terminális csontok testrégiókra különítette el – új ismeretekkel bővítette az archaeozoológiai kutatásokat is.

Több külföldi lelőhely – pl. Izrael (1961), India (1964), Németország (1965, 1976), Szovjetunió (1967), Görögország (1977), Franciaország (1982) – őslénytani anyagának feldolgozását bízta Kretzoi Miklóssal.

A második világháború előtt magántanári kinevezését nem kapta meg. 1946 és 1953 között óraadó az ELTE mindkét karán őslénytan, földtan és földrajz tárgykörökből. Heti kettő-hét órással tart előadásokat. Fellelhető jegyzetei: 1948–1949. II. félév: A szerves élet fejlődése (származástan), előadás kivonata; 1949. MÁFI: Geológus technikus képzés – Gerincesek (vertebrata).

Tanszékvezetői megbízását a KLTE-n 1970. április 1-jén, egyetemi tanári kinevezését 1970. augusztus 1-jén kapta meg. 1970–1974-ben a KLTE Állattani tanszékén az Állatrendszertan, továbbá a Bioszféra és állatvilág című tantárgyak előadója. Ő vezeti a szaklabort és a szakdolgozati szemináriumot. A csonthatározás „tanításában” Kadić Ottokár módszerét alkalmazta: a zsákokból kiöntött csontkupacokból a paleontológus jelöltnek önállóan kellett kiválogatnia, majd különraknia az alakra hasonlókat. A csontleletek faji hovatartozását csontvázak, összehasonlító csontanyag vagy – „rosszabb” esetben – rajzok segítségével kellett meghatározni. Kretzoi csak a

feladat elvégzése után ellenőrizte a határozást. „Ha nem veszi észre a különbséget, hiába magyarázom (neki)” – ez volt az egyik jellegzetes mondanéja az egyetem speciális kollégiumi óráin. Rudabányán az ásatáson részt vevő egyetemisták számára ez a „szakmai szigor” enyhülni látszott. Délutánonként az anyag válogatása közben – nekünk szeméből, neki tükröképben rajzolt – illusztrációkkal szemléltetett „szemináriumokat” tartott a gerincesek fejlődéstörténetéről, a rudabányai gerinces faunáról – és természetesen a Rudinak becézett ősi emberszábasú minden előkerült leletéről mi kaptunk elsőként teljes diagnózist. Este a szálláson, lefekvés után folytatódtak az előadások.

Nemzetközileg elismert nevezéktani, rendszertani és geológiai ismeretei, segítőkészsége külföldön és itthon több generációnak adott útmutatást a tudományos munkában. Hosszú élete során több generációnyi szakembert nevelt a paleontológia, zoológia és az archaeozoológia területén. Több száz tanulmányának volt lektora, kandidátusi, doktori disszertációk opponense.

Tagságok: 1926 – egyetemista kora – óta tagja a Magyar Földtani Társulatnak, 1948-tól választmányi tag; 1926. február 20., alapítása óta rendes tagja a Magyar Barlangkutató Társulatnak, 1929-től választmányi tag, 1931–1932-ben főtitkár; 1948–1949-ben az MTA Múzeumi Lektori Bizottság tagja; 1950–1960 között az MTA Földtani Főbizottság tagja, 1952-től titkára; 1955–1960-ban az MTA Földtani-Geokémiai Főbizottságával közös intézőbizottság tagja; 1958. április 15-től az MTA Földtani Főbizottság Őslénytani Szakbizottságának elnöke; 1969-ben az MTA Őslénytani Bizottság titkára; 1955–1958-ban a Magyar Geofizikai Egyesület választmányi tagja; 1955-ben a Társadalom- és Természettudományi Ismeretterjesztő Társulat tagja; 1956–1959 között az Országos Földtani Tanács tagja; 1956-ban az Országos Természetvédelmi Tanács tagja; 1957-ben a Magyar Földrajzi Társulat választmányi tagja, 1979-től tiszteletbeli tagja; 1957–1960-ban az Életföldtani Bizottság elnöke; 1960-ban a Magyar Karszt- és Barlangkutató Társulat társelnöke; 1962-ben a Nemzetközi Academy of Zoology választott tagja; 1963-ban a Nemzeti Földtani Bizottság és a Magyar Biológiai Társulat, Állattani Szakosztály tagja, 1976-ban elnöke; 1987-től a Görög Antropológiai Szövetség tagja; INQUA tiszteletbeli tagság.

Tanulmányútjai: 1928. Bécs–Berlin. 1930-ban huszonhárom éves, amikor a Holland Gyarmatügyi Minisztérium felkéri a jávai (Trinil) Pithecanthropus-lelőhelyen újrainduló ásatások veze-

tésére. A gyarmati szolgálatra a megengedettnél nagyobb fokú szem-rendellenessége (miópia) miatt azonban nem kerülhetett sor. Helyette nyugat-európai tanulmányutat kap (Németország, Svájc, Franciaország, Belgium, Hollandia, Anglia). Fél évszázad múlva elvégzett szemműtétei után már alkalmassá vált volna a szolgálatra. Az ásatások vezetését 1931-ben G. H. R. von Koenigswaldra bízta. 1933–1941. tanulmányutak Észak- és Dél-Európában. 1954. NDK, Szovjetunió, Csehszlovákia. 1956. NDK, Berlin. 1963. Románia. 1965–1966. Amerikai Egyesült Államok, 36 tagállam, Észak-Afrika, Dél- és Dél-nyugat-Ázsia.

1952-ben a Magyar Népköztársaság kormánya törvénybe iktatta a tudományos minősítések bevezetését Magyarországon. A Tudományos Minősítő Bizottság rövidített eljárás alapján Kretzoi Miklósnak a földtani és ásványtani tudományok doktora fokozatot adományozta.

Kitüntetések: 1927. Barlangi medve bronzplakett; 1951. Akadémiai jutalom (2000 Ft); 1955. Földtani kutatás kiváló dolgozója; 1955, 1976. Akadémiai Díj; 1956. Szocialista Munkáért érdemérem; 1969. MÁFI Centenárium Bronzérem, MKBT Kadić Ottokár emlékérem; 1977. RTV Szabadegyetem Természettudományi tagozat bronzérme, a Magyar Biológiai Társulat Állattani Szakosztálya 750. ülésén Emlékplakett, Magyar Földrajzi Társaság Lóczy Lajos emlékérem, Magyar Földrajzi Társulat 80. születésnapjára Emlékplakett, Magyar Biológiai Társulat Állattani Szakosztálya Centenáris emléklap; 1992. Széchenyi-díj „a magyarországi ősgerincesek, különösen az ősemberi (ősi emberszabású V.I.) maradványok feldolgozása és a világ szakmai közvéleményével való megismertetése terén végzett munkásságáért”.

298 szakirodalmi cikke, tanulmánya közül *legfontosabb művei:* Materialien zur phylogenetischen

Klassifikation der Aeluroiden. Budapest 1929. Imprimerie Stephaneum S. A. 1293–1355; A Villányi-hegység alsó pleisztocén gerinces faunái. Budapest 1956; Az élővilág fejlődéstörténete. Budapest 1964 (társszerző; az általa írt 4. rész: A gerinces állatok fejlődése, 353–545.); Vértesszőlős. Man, Site and Culture. Budapest 1989 (társszerkesztő, szerző); Index generum et subgenerum Mammalium. Fossilium Catalogus I. Animalia Pars 137. Sect. 1. XVI., 1–433, Sect. 2. 434–726. Leiden 2000 (Kretzoi Máriával); The Fossil Hominoids of Rudabánya (Northeastern Hungary) and Early Hominization. Magyar Nemzeti Múzeum; Budapest 2002; valamint számos ismeretterjesztő cikk, földtani térképészeti munkában való részvétel és leírás.

Választott őslénytani munkája – a külső körülmények következtében – nem volt egyenletes és folyamatos. Szűk szakterületét egyedül művelte, de együttműködési készségéről számtalan társtudomány képviselőjével közösen írt tanulmányai tanúskodnak. Nem tartozott semmiféle csoporthoz. „Vissza-visszatérései” a szakmájába különböző érdekekkel ütköztek. Akik tanulni akartak tőle, azok tisztelték és szerették. Akiknek megadatott, pályájuk elindítója, figyelemmel kísérője, mestere és mindvégig atyai jó barátja volt.

Befejezésül Kadić Ottokárról írt 1958-as megemlékezéséből idézek: „Non omnis moriar (multaque pars mei, vitabit libitinam).” Horatius szavait felhasználva: „Nem hal meg egészen az, akinek művei fenntartják a nevét.” A mi feladatunk és kötelességünk példáját követni, ismerni műveit, és azokat a fiatal nemzedékkel megismertetni, valamint folytatni munkáját és tanításait. Kretzoi Miklóstól 2005. április 18-án vettünk végső búcsút a Fiumei úti temetőben.

VÖRÖS ISTVÁN

